

Wiesław Boryś
Kraków

Słowiańskie słowniki etymologiczne

*Pamięci Franciszka Sławskiego
w dziesiątą rocznicę śmierci*

1. Wstęp

W poprzednim tomie „Rocznika Sławistycznego” przedstawiłem przegląd stanu badań etymologicznych w Polsce i dorobku polskich badaczy w zakresie leksykografii etymologicznej¹. W niniejszym artykule omawiam słowniki etymologiczne innych języków słowiańskich poza polskim. Przedstawione są zatem dostępne w całości lub nieukończone (względnie opublikowane tylko częściowo) oraz będące w trakcie wydawania słowiańskie słowniki etymologiczne leksyki apelatywnej, w zamierzeniu będące słownikami naukowymi. Natomiast mniej uwagi poświęcam słownikom popularnonaukowym, przeznaczonym dla szerszych kręgów czytelników, które najczęściej jedynie referują wybiórczo cudze objaśnienia etymologiczne (co wszakże wcale nie wyklucza pojawiania się w nich oryginalnych, godnych uwagi pomysłów etymologicznych). Takie słowniki zwykle omawiam skrótowo (jeśli z jakichkolwiek powodów na to zasługują, zwłaszcza jeśli są mało znane) lub tylko odnotowuję ich istnienie. Zwięźle informuję także o wybranych etymologicznych słownikach zapożyczeń, nazw własnych (onomastycznych) i idiomów (frazologizmów). Zbiór wszystkich dotychczas istniejących i współcześnie realizowanych słowników etymologicznych oraz historyczno-etymologicznych języków i dialektów słowiańskich składa się na słowiańską leksykografię etymologiczną, której różnorakie aspekty były już

---

¹ W. Boryś, *Stan i potrzeby badań etymologicznych w Polsce*, „Rocznik Sławistyczny”, r. 59 (2010), s. 9–28.

rozpatrywane w pracach wielu badaczy². Dla całości obrazu wymieniam także wydawane w niektórych krajach słowiańskich szkolne słowniki bądź słowniczyki etymologiczne (o których informacje udało się odnaleźć głównie w Internecie), choć ze względu na swój charakter nie należą do rozpatrywanej tu naukowej leksykografii etymologicznej.

Umieszczona niżej analiza poszczególnych słowiańskich słowników etymologicznych obejmuje omówienie zasobu i doboru analizowanego materiału leksykalnego, organizacji rozpatrywanego materiału, informacji o historii, ewolucji, strukturze, semantyce analizowanych wyrazów, przedstawienie metod analizy etymologicznej, wartości i innowacyjności objaśnień etymologicznych i zakresu informacji naukowych. Wielu autorów swoje metody opracowania takich dzieł szczegółowo przedstawiło we wstępach do słowników, a ponadto niektórzy zaprezentowali swoje poglądy na potrzeby, problematykę i metodologię słowiańskiej leksykografii etymologicznej w specjalnych, pouczających opracowaniach³.

² Zob. np. Ж. Ж. Варбот, *Этимологические словари*, [w:] *Русский язык. Энциклопедия*, 2-е изд., Москва 1997, s. 641–643; R. Večerka a kolektiv, *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Praha 2006, s. 233–254 (rozdział X: *Etymologické slovníky a práce s nimi*); E. Havlová, *Etymologická lexikografie*, [w:] *Manuál lexikografie*, red. F. Čermák, R. Blatná, Praha 1995, s. 211–229; A. Gluhak, *Etimologije i rječnici: hrvatski i drugi*, „Filologija”, 22–23 (1994), s. 143–154; I. Janyšková, *Tradice a perspektivy ruské etymologické lexikografie*, [w:] *Jazyková rusistika na počátku nového tisíciletí*, red. J. Gazda, Brno 2002, s. 84–93; taż, *Etymologická lexikografie na slovanském jihu na počátku nového tisíciletí*, [w:] *Studia Balcanica Bohemo–Slovaca* 6. Sv. 2: *Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky přednesené na 6. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005*, red. P. Boček, L. Hladký, P. Krejčí, P. Stehlík, V. Štěpánek, Brno 2006, s. 1101–1106; taż, *K některým aktuálním otázkám slovanské etymologie*, „Slavia”, 77 (2008), s. 77–84.

³ Por. np. V. Machek, *O potřebě a problematice slovanského etymologického slovníku*, „Slavia”, 22 (1953), s. 314–321; tenże, *Zásady pro kompozici etymologických slovníků slovanských jazyků*, [w:] *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů*, Praha 1958, s. 169–179; F. Sławski, *Принципи за съставяне на етимологичен речник на славянски език*, [w:] *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*, София 1957, s. 263–271; tenże, *Uwagi o badaniach etymologicznych nad słownictwem słowiańskim*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 1: Językoznawstwo*, Warszawa 1958, s. 99–107 [przedruk w: tegoż *Slavica. Wybrane studia z językoznawstwa słowiańskiego*, Wrocław 1989, s. 17–24]; tenże, *Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка*, „Вопросы языкознания”, 1974, № 4, Москва 1967, s. 55–59; О. Н. Трубачев, *Принципы построения этимологического словаря славянских языков*, „Вопросы языкознания”, 1957, № 5, s. 58–72 [przedruk w: tegoż *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*, т. 1, Москва 2004, s. 192–210]; tenże, *Об этимологическом словаре русского языка*, „Вопросы языкознания”, 1960, № 3, s. 60–69; V. Kiparsky, *Über etymologische Wörterbücher*, „Neuphilologische Mitteilungen”, 60, 3, 1959, s. 209–230; Л. И. Ройзензон, Н. Агафонова, *К методике составления этимологического словаря русского языка*, „Этимологические исследования по русскому языку”, 7, Москва 1972, s. 175–179.

2. Prekursorzy autorów słowiańskich słowników etymologicznych

Pierwsze słowiańskie słowniki etymologiczne powstały w XIX stuleciu. Mają one wszakże swoich prekursorów. Zanim bowiem się pojawiły słowniki etymologiczne bliskie naszym wyobrażeniom o takich dziełach i stawianych im wymaganiach, w różnych częściach Słowiańszczyzny powstały bardziej archaiczne słowniki, nawiązujące do typowych XVIII-wiecznych słowników „porównawczych”, będące tylko namiastką słowników etymologicznych w dzisiejszym rozumieniu, gdyż zawierały tylko cząstkowe informacje o pochodzeniu poszczególnych wyrazów. Były to głównie dzieła amatorów, miłośników ojczystego języka, nie mających odpowiedniego przygotowania naukowego i nie znających współczesnego im powstającego naukowego językoznawstwa. Pewne takie słowniki umownie można by nazwać „słowotwórczymi”, grupowały bowiem wyrazy według rodzin wyrazowych: pod wyrazem podstawowym umieszczano odpowiednio uporządkowane wyrazy uznawane za utworzone od niego (czyli za derywaty). Tego rodzaju słowniki dostarczały pewnych informacji o pochodzeniu derywatów (ale bez wdawania się w szczegóły ich struktury, stosunku ich znaczenia do semantyki wyrazu podstawowego itd.), natomiast nie zawierały żadnych wiadomości o genezie wyrazów uznanych za podstawowe. Drugi typ tych wczesnych słowników to słowniki porównawcze, zestawiające wyrazy któregoś języka słowiańskiego z bliskimi wyrazami w innych językach słowiańskich i/lub z podobnymi wyrazami w innych językach (zwykle indoeuropejskich, ale nieraz i w nieindoeuropejskich, np. w hebrajskim). W tego typu słownikach odnajdujemy informacje wskazujące na związki wyrazów słowiańskich z wyrazami innych języków — informacje niekiedy prawdziwe, częściej bałamutne lub naiwne, bo oparte na zewnętrznym podobieństwie wyrazów w rozmaitych językach, bez wiedzy o tzw. prawach głosowych. Do pierwszej grupy słowników należy np. *Etymologia vocum Slavicarum* z roku 1791 słowackiego księdza, językoznawcy, pierwszego kodyfikatora słowackiego języka literackiego Antona Bernoláka⁴ czy *Versuch eines Etymologikons der slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich* (1832) słoweńskiego duchownego działającego w Karyntii, folklorysty uznawanego za pierwszego słoweńskiego dialektologa Urbana Jarnika⁵.

⁴ A. Bernolák, *Etymologia vocum Slavicarum, sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem*, Trnava 1791.

⁵ *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich*. Nach verlässlichen Quellen bearbeitet von Urban Jarnik, landesfürstlichem Pfarrer zu Moosburg, Klagenfurt 1832. Dostępna w Internecie reprodukcja tego słownika [<http://www.archive.org/details/versucheinesety00jarngoog>] pozwala ustalić, że „etymologia” w nim sprowadza się do dość starannego zestawienia rodzin wyrazowych.

Do słowników „porównawczych” zaliczyć można *Glossarium slavicum* słoweńskiego dominikanina, historyka, filologa zaangażowanego w odrodzenie narodowe Marka Pohlina (1792)⁶, uznawane nieraz za próbę słownika etymologicznego. Rzekomo etymologicznym słownikiem jest także rękopiśmienny chorwacko-łaciński *Pravoslavnik* (w literaturze często wymieniany pod nieautorskim tytułem *Etymologicon Illyricum*, około r. 1815) chorwackiego franciszkanina, historyka, archeologa, numizmatyka, filologa, autora pierwszego wydanej drukiem chorwackiego przekładu Biblii, poety (piszącego po chorwacku i po łacinie), profesora uniwersytetu w Budzie Matiji Petra Katančicia⁷. J. Hamm tak pokrótce scharakteryzował ten słownik:

Jest to słownik etymologiczny chorwacko-łaciński zawierający, prócz ciekawych okazów etymologii ludowej i pseudonaukowej, także sporo materiałów gwarowych, na których podstawie można między innymi dokładnie przedstawić dialekt jego autora.

Informuje również, że autor, będący poliglotą, w słowniku przytacza materiał porównawczy słowiański (najczęściej polski) i z różnych innych języków⁸. Słownikiem porównawczym, zestawiającym około 1400 rosyjskich słów rdzennych z odpowiednikami (rzeczywistymi lub tylko rzekomymi, podobnymi) w innych językach był *Корнеслов русского языка* rosyjskiego urzędnika (z pochodzenia

⁶ M. Pohlín, *Glossarium slavicum in supplementum ad primam partem dictionarii carniolicæ* [także inny tytuł: *Dictionarium Slavicum, Carniolicum oder Deutsch – Slawonisch – Krainerisches und Lateinisches Wörterbuch*], Vindaebonae 1792. Informacje etymologiczne w tym słowniku ocenia się obecnie krytycznie: „Suggested by phonetic resemblance and tolerant of multiple solutions, much of the etymological information in Marko Pohlín’s... *Glossarium Slavicum* is invalid, though not without interest for its rationalising and moralising tendencies. The great pedagogue himself admits his shortcomings as an etymologist”, H. Leeming, *Early Slovene Pioneers of Comparative Slavonic Philology*, „Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies”, 3 (2001), s. 91–101 [cytat ze s. 101]. Również inne etymologie Pohlina, zwłaszcza nazw etnicznych i geograficznych, rozsiane w licznych pracach filologicznych i historycznych, zostały ocenione surowo: „Skoraj o vseh etimologijah P[ohlín]ovih filoloških in zgodovinskih del pa velja, da so samovoljne in ponesrečene, često naravnost otročje-naivne, zaradi katerih so ga mogli Dobrovšký in njegovi učenci le pomilovati”, F. Kidrič, *Pohlín Marko*, [w:] *Slovenski biografski leksikon. 1925–1991*. Elektronska izdaja, urednica elektronske izdaje Petra Vide Ogrin, [http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2195/VIEW].

⁷ Obszerny (choć nieukończony) rękopis tego słownika (1473 strony) jest zatytułowany *Pravoslavnik*, został natomiast nazwany *Etymologicon Illyricum* w katalogu budapesztańskiej biblioteki uniwersyteckiej, gdzie jest przechowywany (L. Farkaš, *Geometrijsko nazivlje u 18. stoljeću*, „Filologija”, 54 (2010), s. 20, przypis 3). J. Hamm wcześniej podawał informację, że Čevapović nazywał ten słownik *Etymologicon illyricum ad leges philologiae dialecto Bosnensi scriptum*, zob. J. Hamm, *Polonica w słowniku etymologicznym M. P. Katančicia*, „Slavia Occidentalis”, r. 12 (1933), s. 171–175 [cytat ze s. 173].

⁸ J. Hamm, *op. cit.*, s. 173–175. Por też J. Hamm, *Etymologicon Illyricum*, „Nastavni vjesnik”, 51 (1942–1943), s. 12–36.

Białorusina) F. S. Šimkeviča (1842)⁹, uważany często za pierwszy słownik etymologiczny języka rosyjskiego, w rzeczywistości był to słownik porównawczy. Słowniki porównawcze powstawały także później, np. pod koniec XIX w. ukazał się rosyjski porównawczy słownik M. Izjumowa¹⁰. W tym samym czasie Leon Biskupski (używający pseudonimu Aleksander Berka) wydał *Słownik kaszubski porównawczy*¹¹, który dziś ma już tylko znaczenie historyczne, bowiem większość zawartych w nim zestawień nie sposób uznać za prawdopodobne.

Próby tworzenia słowiańskich słowników etymologicznych (ale raczej o charakterze słowników porównawczych) w pierwszej połowie XIX w. podejmowali też ludzie lepiej do tego przygotowani pod względem naukowym. Warto tu wymienić wybitnego rosyjskiego filologa (dobrze znającego tendencje rozwojowe ówczesnej lingwistyki europejskiej) Aleksandra Ch. Vostokowa (z pochodzenia Niemca o nazwisku Osteneck, 1781–1864), który około 1802 r. rozpoczął kontynuowaną przez lata pracę nad *Słowiańsko-rosyjskim słownikiem etymologicznym* (*Славяно-русский этимологический словарь*). Niestety, zajęty innymi pracami (edycją zabytków cerkiewnosłowiańskich, opracowywaniem innych słowników) interesującego nas dzieła nie ukończył. I. I. Sreznievski w spuściznie po Vostokowie znalazł tylko około 40 zapisanych drobnym pismem kart rękopiśmiennego słownika, ponadto odnaleziono niewielki zeszyt zatytułowany *Коренныя и первообразныя слова языка славенского*, zawierający zapewne notatki do słownika¹². Na podstawie skąpych danych można sądzić, że miał to być słownik porównawczy, zestawiający podstawowe wyrazy rosyjskie i innosłowiańskie z pokrewnymi wyrazami z innych języków indoeuropejskich.

Oba wymienione typy słowników w pewnym stopniu próbowały porządkować leksykę słowiańską, jeden przez systematyzację słowiańskich rodzin wyrazowych, drugi przez zestawianie wyrazów z pokrewnymi wyrazami innosłowiańskimi albo z rzeczywiście lub (częściej) rzekomo spokrewnionymi wyrazami innych języków, przez co przecierały szlak dla naukowo uzasadnionych prób przedstawienia pochodzenia słowiańskich wyrazów.

⁹ Ф. С. Шимкевич, *Корнеслов русского языка сравненного со всеми главнейшими славянскими наречиями и с двадцатью четырьмя иностранными языками*, Петербург 1842. Współcześni badacze piszą o wartości objaśnień etymologicznych w tym słowniku następująco: „Наряду с правильными этимологиями автор дает и наивные, лингвистически неправомерные объяснения происхождения слов”, Л. Введенская, Н. Колесников, *Удивительные лексиконы*, „Русский язык”, № 8 (38), 22 апреля 2000 г., [<http://www.relga.sfedu.ru/n38/rus38.htm>].

¹⁰ М. Изюмов, *Опыт словаря русского языка сравнительно с языками индоевропейскими*, Москва 1880.

¹¹ *Słownik kaszubski porównawczy*, napisał Aleksander Berka, „Prace Filologiczne”, t. 3 (1881–1891), s. 357–442, 585–690 (wydanie książkowe: Warszawa 1891).

¹² Zob. Л. Введенская, Н. Колесников, *Увлекательная наука — этимология*, „Русский язык”, № 24 (30), 2 декабря 2000 г., [<http://www.relga.sfedu.ru/n30/rus30.htm>].

3. Zarys historii słowiańskiej leksykografii etymologicznej

Naukowa etymologia (w dzisiejszym rozumieniu tego terminu) zrodziła się w XIX w. po stworzeniu językoznawczej metody historyczno-porównawczej. W tym też czasie powstały początki etymologii słowiańskiej. Pierwszą większą pracą z tego zakresu była programowa rozprawa twórcy naukowej sławistyki Josefa Dobrovskiego (1753–1829) *Entwurf zu einem allgemeinem Etymologikon der slawischen Sprachen*, wydana w 1813 roku (2. wydanie w 1833 r.)¹³. Wcześniej ten czeski uczony ogłaszał rozprawki etymologiczne, np. o nazwach *Čeh*, *Slovan*, *Sláv* i innych. Do dalszego rozwoju słowiańskiej etymologii wielki wkład wnieśli liczni uczeni różnych narodowości.

W XIX stuleciu powstały pierwsze słowniki etymologiczne języków indoeuropejskich, np. Friedricha Ch. Dieza *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (1853), Augusta Friedricha Potta *Wurzel-Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (t. 1–5, 1867–1873; wcześniej ogłosił ważne opracowanie *Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 1833–1836, w ważnym 2. wydaniu z r. 1859 przedstawił całkiem już nowoczesne zadania badań etymologicznych), Augusta Ficka *Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande von der Völkertrennung* (1868), potem nowe wersje pod zmienionym tytułem *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (t. 1–4, 3. wyd. 1874–1876, 4. wyd. 1890 nn.). Takie słowniki początkowo nawiązywały do XVIII-wiecznych słowników porównawczych, stopniowo wszakże wprowadzały osiągnięcia ówczesnego językoznawstwa historyczno-porównawczego i przekształcały się w słowniki etymologiczne (choćby prezentowana w nich była w zasadzie etymologia rdzenna).

Również prawdziwa słowiańska etymologia, a za nią leksykografia etymologiczna, zrodziły się w XIX w. Za pierwsze dzieło uznać należy próbę słownika etymologicznego języka staro-cerkiewno-słowiańskiego *Radices linguae slovenicae veteris dialecti* (1845)¹⁴ słoweńskiego sławisty, fachowego i kompetentnego lingwisty, profesora Uniwersytetu Wiedeńskiego Franza Miklosicha (1813–1891), jednego z twórców naukowej sławistyki językoznawczej, właściwego twórcy słowiańskiej gramatyki porównawczej i słowiańskiej etymologii. W r. 1870 został wydany w miarę już nowoczesny słownik słowiańskich wyrazów zapożyczonych (*Cizí slova ve slovanských řečech*) czeskiego sławisty i bałtysty, etymologa Antonína Matzenauera. Ten sam uczony, nazywany często w źródłach czeskich „mało znanym etymologiem”, w latach 1880–1893 w serii artykułów zatytułowanych

¹³ O tej pionierskiej pracy J. Dobrovskiego zob. np. R. Večerka a kolektiv, *op. cit.*, s. 29–30.

¹⁴ Bliższe dane bibliograficzne cytowanych w tym rozdziale słowników i informacje o nich przytaczam niżej.

Príspevky ke slovanskému jazykozpytu opublikował znaczną część (od A do Sk-) słowiańskiego słownika etymologicznego. Słownik Matzenauera zaczął się więc ukazywać wcześniej od wydanego w formie książkowej w roku 1886 w Wiedniu *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* F. Miklosicha, uważanego za pierwszy ogólnosłowiański słownik etymologiczny, zawierający zarówno leksykę rodzimą, jak i obcego pochodzenia. W ostatnim dziesięcioleciu XIX w. (w latach 1892 i 1896) opublikowano w Tbilisi pierwszy słownik etymologiczny jednego języka słowiańskiego (i jego poprawione drugie wydanie), mianowicie dwie wersje słownika języka rosyjskiego N. V. Gorjaewa, nauczyciela z Tbilisi, w latach 1901 i 1905 wydano dopełnienia do tych słowników.

Dalsze słowniki etymologiczne ukazywały się w pierwszej połowie XX w.: ogólnosłowiański słownik E. Bernekera (1908–1913), rosyjski słownik A. G. Preobrażńskiego (1910–1914), bałtosłowiański słownik R. Trautmanna (1923), polski słownik A. Brücknera (1927), zwięzły czeski słownik J. Holuba (1933, 1937), bułgarski słownik S. Mladenowa (1941).

Za okres rozkwitu słowiańskiej leksykografii etymologicznej uznać trzeba drugą połowę XX w., kiedy opublikowano wiele słowników poszczególnych języków słowiańskich. Jako początek tego okresu można określić rok 1950, w którym rozpoczęto publikację rosyjskiego słownika M. Vasmera (ukończoną w 1958 r.), następnie wydawano dalsze słowniki: języka polskiego F. Sławskiego (1952–1982), czeskiego i słowackiego V. Machka (1957), czeskiego J. Holuba i F. Kopečnego (1952), J. Holuba i S. Lyera (1967), V. Machka (1968), górno- i dolnołużyckiego H. Schustera–Šewca (1978–1989), połabskiego K. Polańskiego (1962–1994), R. Olescha (1983–1987), rosyjskiego P. Ja. Černycha (1993) i przekład słownika Vasmera z ważnymi uzupełnieniami O. N. Trubačeva (1964–1973), ukraińskiego J. B. Rudnyckiego (1962–1982) i Metropolity Iłariona (czyli I. I. Ohijenki, 1979–1994), serbsko-chorwackiego P. Skoka (1971–1974) i chorwackiego A. Gluhaka (1993) oraz słoweńskiego M. Snoja (1997). W tym okresie wydano też część tomów rosyjskiego słownika etymologicznego pod redakcją N. M. Šanskiego (publikowanego od 1963 r.) i słoweńskiego słownika F. Bezlaja (od 1977 r.) oraz opracowywanych przez zespoły wielotomowych słowników: bułgarskiego (od 1962 r.), białoruskiego (od 1978 r.), ukraińskiego (od 1982 r.) i staro-cerkiewno-słowiańskiego (od 1989 r.). W ostatnim roku ubiegłego stulecia wyszedł polski słownik A. Bańkowskiego (2000). Jak widać, w tym półwieczu zaczęły się ukazywać pierwsze słowniki etymologiczne większości języków słowiańskich. Pod koniec XX w. zaczęto publikować pierwsze słowniki etymologiczne niektórych słowiańskich dialektów: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* W. Borysia i H. Popowskiej-Taborskiej (od 1994 r.), słownik zapożyczeń z języków uralskich, altajskich i paleosyberyjskich w rosyjskich gwarach Syberii A. E. Anikina (1997), *Jadranske etimologije* V. Vinji (od 1998 r.). Wydarzeniem ważnym dla

slawistycznych badań etymologicznych i historyczno-porównawczego językoznawstwa słowiańskiego było rozpoczęcie w latach siedemdziesiątych publikacji słowników rekonstruujących i etymologizujących prastłowiańską warstwę leksyki słowiańskiej: w 1974 r. wydano pierwszy tom krakowskiego *Słownika prastłowiańskiego* i w tym samym roku zaczął się ukazywać moskiewski *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. ukończono wydawanie kilku rozpoczętych wcześniej wielotomowych słowników etymologicznych: słoweńskiego słownika F. Bezłaja, chorwackiego słownika dialektalnego V. Vinji i kaszubskiego słownika dialektalnego W. Borysia i H. Popowskiej-Taborskiej, wydano ostatni tom z artykułami zespołowego słownika ukraińskiego. Kontynuowano wydawanie rozpoczętych wcześniej innych wielotomowych, zespołowych słowników. Pojawiło się kilka nowych etymologicznych słowników języków słowiańskich: czeski słownik J. Rejzka (2001), polskie słowniki K. Długosz-Kurczabowej (2003, 2005, 2008), W. Borysia (2005), zespołowy *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny* (2008) oraz rosyjskie słowniki V. Orla (2007–2008), A. K. Šapošnikowa (2010), a także R. Derksena *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* (2008). W tym okresie rozpoczęto również publikację nowych wielotomowych słowników: zespołowego słownika serbskiego (od 2003 r.) i rosyjskiego słownika A. E. Anikina (od 2007 r.).

W najbliższych latach obecnego stulecia zapewne będą kontynuowane wcześniej rozpoczęte w różnych krajach wielotomowe słowniki etymologiczne (choć dochodzą niepokojące wieści o zagrożeniu dalszego istnienia i funkcjonowania niektórych przygotowujących je zespołów etymologicznych). Jest nadzieja, że wkrótce zostaną opublikowane już przygotowane (bądź przygotowywane) nowe słowniki języka chorwackiego i słowackiego.

4. Etymologiczne słowniki ogólnosłowiańskie

4.0. Za pierwszy ogólnosłowiański słownik etymologiczny uznać trzeba wspomniany wyżej, wydany w r. 1870 słownik słowiańskich wyrazów zapożyczonych autorstwa czeskiego slawisty i bałtysty, etymologa Antonína Matzenauera (1823–1893), o którym zob. w p. 10. Jednak dla etymologii słowiańskiej ważniejsze są słowniki objaśniające przede wszystkim leksykę rodzimą a obok niej również zapożyczoną. Trzeba zatem przede wszystkim docenić dwa takie słowniki, powstałe mniej więcej w tym samym czasie, mianowicie dzieła A. Matzenauera i F. Miklosicha. Po nich następował nowocześniejszy słownik E. Bernekera. Podejmowano również dalsze, niestety nieudane, próby stworzenia ogólnosłowiańskiego słownika etymologicznego.

4.1. Antonín Matzenauer przez wiele lat pracował także nad słowiańskim słownikiem etymologicznym, zaczął go publikować w odcinkach w postaci serii 22 artykułów *Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu*, zamieszczonych w 14 tomach czasopisma „Listy filologické” (początkowy tytuł „Listy filologické a paedagogické”): w rocznikach 7–20 za lata 1880–1893¹⁵. Na ponad 750 stronach druku umieścić i starał się objaśnić pochodzenie słowiańskich wyrazów rodzimych i zapożyczonych (w całym tekście więcej jest tych drugich), które uznawał za niejasne bądź wymagające dalszego objaśnienia¹⁶. Postaciami hasłowymi niekiedy są słowiańskie rdzenie (np. *bud*, *бѣд*, *бѣб*, *дрѣг*, *дѣм*, *грѣт*, *гѣб*, *гѣд*, *гѣг*), najczęściej jednak hasło stanowią wyrazy staro-cerkiewno-słowiańskie (bądź cerkiewnosłowiańskie) oraz zaczerpnięte z innych języków słowiańskich. Dość często hasłami są wyrazy polskie, np. w pierwszej części słownika („Listy filologické” t. 7): *aminek* ‘gatunek kminku’, *baczyć*, *badać*, *bakier*, *bedła*, *błagać*, *brozma* ‘jakaś ryba’, *brzmić*, *bryt* ‘limbus’, *bulza* ‘skórzana torba’, *cudzić*, *drasać* (i *drasnąć*), *dęga*, *dąsać się*, *dążyć*, *dźwiagać* (i *dźwagać*), *faldysztor* ‘Kniepolster’, *fanol* ‘pharus’, *far* ‘ts.’, *fatałaszki*, *fiutyniec*, *floret*, *fora* (*fora ze dwora*), *fota*, *freza*, *frytata*, *gabie*, *garlina*, *gawieź*, *gawęda*, *giez*, *gieżo*, *gratka*, *grzeżółka* [sic!] ‘gżegżółka’, *grzytać* (i *zgrzytać*), *grono*, *grdać* (i *grdyka*), *guz*, *hajdaj* (*hajdek*), *harap*, *harnasz*, *chałupa*, *chata*, *chebd*, *chełpić się*, *chera*, *chłapać*, ponadto kaszubski rzeczownik *blozno*. Znacznie więcej wyrazów polskich zostało zamieszczonych pod hasłami inno-słowiańskimi. Jak widać, Matzenauer starał się objaśnić pochodzenie nie tylko częstych wyrazów polskich, ale także wyrazów rzadkich, specjalnych, dawnych, regionalnych, dialektalnych (np. poświadczonych w słownikach Mrongowiusza). W dalszych partiach słownika tego rodzaju wyrazy polskie są równie częste. Podobnie przedstawia się dobór etymologizowanych wyrazów innych języków słowiańskich, zwłaszcza czeskich, rosyjskich, serbskich, chorwackich, ale też łużyckich, słoweńskich, bułgarskich.

¹⁵ A. Matzenauer, *Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu*, „Listy filologické (a paedagogické)”, R. 7, Praha 1880, s. 1-48, 161-224; R. 8, 1881, s. 1-48, 161-208; R. 9, 1882, s. 1-48, 177-224; R. 10, 1883, s. 50-69, 321-353; R. 11, 1884, s. 161-194, 321-352; R. 12, 1885, s. 161-193, 321-352; R. 13, 1886, s. 161-193; R. 14, 1887, s. 81-98, 161-198, 401-417; R. 15, 1888, s. 161-180; R. 16, 1889, s. 161-188; R. 17, 1890, s. 161-200; R. 18, 1891, s. 241-270; R. 19, 1892, s. 241-256; R. 20, 1893, s. 1-24.

¹⁶ O swych badaniach etymologicznych i o doborze materiału do układających się w słownik artykułów Matzenauer pisał następująco: „Zabývá se mnoho let sestavováním srovnávacího slovníka řeči slovanských, kdež slovanská slova také s příbuznými výrazy jazykův indoevropských porovnávám i je etymologicky objasnit se snažím, dovoluji si umístiti v těchto listech ze své hojné zásoby slov etymologicky skoumaných následující rozbor slov důležitějších, budto etymologicky temných nebo ne dosti jasně vysvětlených aneb četným příbuzenstvem, přesmyknutím hlásek, rhimesmem, nebo z jakýchkoli jiných příčin zájímavých. I některá cizí slova vykládají se v tomto rozboru, zvláště taková, která jsou v příčině jazykozpytu nebo dějopisu, jmenovitě dějopisu jazyka i vzdělanosti, důležitá i kterých cizí původ poznati nepadno jest”, *op. cit.*, R. 7, s. 1.

Publikacja słownika Matzenauera, który początkowo wyprzedzał słownik F. Miklosicha, została przerwana na literze S, dalsze części słownika pozostały w nieprzygotowanym do druku rękopisie¹⁷. Nieukończenie dzieła, brak jego książkowej publikacji¹⁸ i nie zapowiadający słownika etymologicznego tytuł¹⁹ cyklu artykułów przyczyniły się prawdopodobnie do niedoceny słownika Matzenauera w slawistyce i do jego zapomnienia. Tylko z rzadka bywa on cytowany w późniejszych pracach, bodaj najczęściej etymologie Matzenauera wymieniają (zwykle krytycznie) w swych słownikach Berneker, Vasmer, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sporadycznie inni autorzy, np. Bezłaj.

4.2. Zwykle się uważa, że słowiańską leksykografię etymologiczną zapoczątkował Franz Miklosich wspomnianym już dziełem *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*²⁰. Z dzisiejszego punktu widzenia jest to bardziej słownik porównawczy, z bardzo zwięzłymi objaśnieniami etymologicznymi. Uwzględnia zarówno leksykę rodzimą, jak i zapożyczenia. Miklosich analizował leksykę słowiańską systematycznie i to jest jedna z ważnych różnic w stosunku do słownika Matzenauera, rozpatrującego tylko wybrane leksemy. Autor zgromadził olbrzymią ilość lekсыki ze wszystkich języków słowiańskich, zaczerpniętej z istniejących wówczas słowników, a także wyekscerpowanej z rozmaitych dostępnych w tym czasie zabytków językowych oraz z różnych tekstów zawierających słownictwo ludowe. Szczególnie dobrze są reprezentowane źródła staro-cerkiewno-słowiańskie bądź cerkiewnosłowiańskie oraz słoweńskie (także dialektalne, np. z Rezzji)²¹. Warto wspomnieć, że Miklosich wprowadził do słownika także lek-

¹⁷ W spisie treści 20 rocznika czasopisma „Listy filologické” przy kolejnym artykule Matzenauera (z kontynuacją hasel na S) zamieszczono informację redakcji: „Pro úmrtí p. spisovatele nebude se již v těchto člancích pokračovati”, w ten sposób publikację słownika przerwano w trakcie publikacji hasel na literę S. Rękopisy Matzenauera, publikowane i niepublikowane, są przechowywane w Morawskiej Bibliotece Ziemskiej w Brnie, zob. E. Havlová, *Rukopisná pozůstalost Antonína Matzenauera v Moravské zemské knihovně*, „Listy filologické”, 126 (2003), s. 95–97.

¹⁸ W formie książkowej wydano pod tym samym tytułem tylko hasła na litery A–L: A. Matzenauer, *Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu*, Praha 1882.

¹⁹ J. Zubatý w nekrologu Matzenauera podał łaciński tytuł słownika *Lexicon comparativum linguarum Slavicarum*, co powtórzył później F. Pastrnek; Matzenauer tego tytułu nie używał, zob. E. Havlová, *Předmluva i Antonín Matzenauer*, [w:] Matzenauer A., *Beiträge zur Kunde der altpreußischen Sprache*, Praha 2009, s. 7 i 10.

²⁰ F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.

²¹ Wyrazy staro-cerkiewno-słowiańskie i cerkiewnosłowiańskie F. Miklosich, zwolennik tezy o panońskim pochodzeniu języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, oznaczał jako „starosłoweńskie” (skrót asl. = altslovenisch), wyrazy słoweńskie zaś jako „nowosłoweńskie” (skrót nsl. = neuslovenisch); tak też sygnował rzeczywisty materiał starosłoweński z X-wiecznych *Fragmentów fryzyńskich*; ponadto, zgodnie z ówczesnymi poglądami, do języka „nowosłoweńskiego” zaliczał chorwacki dialekt kajkawski, przytaczając leksykę ze słowników J. Habdelicia, I. Belostenca (również Matzenauer materiał kajkawski uznawał za słoweński).

sykę kaszubską (która pojawiła się również w słowniku Matzenauera). Zebranie tak ogromnej ilości wielojęzycznych wyrazów, ustalenie ich wzajemnych związków i uporządkowanie w rodziny wyrazowe było wielkim osiągnięciem autora słownika. Oczywiście obecnie możemy dopełniać i korygować te materiały, gdyż umożliwia to współczesny stan leksykografii słowiańskiej, bardzo liczne słowniki poszczególnych języków, słowniki historyczne i dialektalne oraz etymologiczne prawie wszystkich języków słowiańskich.

Rodzimą leksykę rozpatrywał Miklosich w artykułach, których hasła stanowiły prasłowiańskie postaci wyrazów (różniące się nieco zapisami od przyjętych współcześnie: z *en/em, on/om, ê, ĭ, ŭ* zamiast dzisiejszych liter *ę, o, ě, b, u*) lub tylko rdzenie (np. *dê-, div-, dolê-, dorg-, drag-, drapa-, drasa-, gada-, gadi-, kompa-, kons-* itd.). W pierwszym wypadku artykuły poświęcone są zwykle pojedynczym wyrazom (ale zasadniczo z przytoczeniem derywatów), w wypadku hasła w postaci rdzenia mamy do czynienia z opracowaniem całych rodzin wyrazowych. Część etymologiczna artykułów przedstawia się skromnie: najczęściej ogranicza się do przytoczenia wyrazów pokrewnych, zdaniem autora słownika, z niektórych języków indoeuropejskich, np. s.v. *glênŭ* objaśnienie etymologiczne sprowadza się do podania pokrewnych lit. *glīvas, gleives, gleimas*, łot. *glēvs* ‘zāh’, *glīve* ‘schleim, schlamm’, *glemas* ‘schleim’. Tego rodzaju bardzo liczne przykłady nie różnią się znacznie od zestawień we wcześniejszych słownikach porównawczych, wszakże Miklosich przy sporządzaniu porównań międzyjęzycznych kierował się już ustalonymi wówczas w nauce prawami głosowymi. Rzadziej spotykamy w słowniku dalsze krótkie uwagi odnoszące się do pochodzenia lub semantyki objaśnianego wyrazu, np. s.v. *jaje* czytamy „Man lässt *jaje* aus *āvje* entstehen, ohne den ausfall des *v* rechtfertigten zu können”, s.v. *gvēzda* odnotowuje problem pochodzenia nagłosowej spółgłoski w słowiańskim i bałtyckim, s.v. *gaj* przytacza porównanie z ros. dial. *zagatb* ‘claudere’ i wyciąga stąd wniosek, że słowiański wyraz mógł oznaczać ‘ogrodzenie’ czy ‘teren ogrodzony’ („daher *gaj* vielleicht „gehege”). Trzeba jednak zaznaczyć, że w wielu artykułach słownikowych Miklosich ograniczył się do samego zestawienia wyrazów słowiańskich, bez przytoczenia jakichkolwiek wyrazów pokrewnych i bez wzmianki o pochodzeniu wyrazów.

W słowniku Miklosicha zostało również objaśnione pochodzenie bardzo licznych wyrazów zapożyczonych, które również są sprowadzane do postaci hasłowej jakby prasłowiańskiej, np. pol. *cukier*, czes. *cukr*, ukr. *cukor, cukur* itd. są umieszczone pod hasłem *cukŭrŭ*, pol. *gwałt*, czes. *kvalt*, ros. *gvalbd* itd. — pod hasłem *gvaltŭ*, pol. *oltarz*, czes. *oltář*, scs. *ol̨tarb* — pod hasłem *olŭtarb*. W objaśnieniu wskazano na bezpośrednie źródło zapożyczenia. Pod względem badania wyrazów obcych miał Miklosich nie tylko poprzednika w osobie A. Matzenauera, ale i sam we wcześniejszych pracach intensywnie zajmował się studiami nad innojęzycznymi zapożyczeniami w językach słowiańskich oraz słowiańskimi za-

pożyczeniami w innych językach. Miał duże osiągnięcia w badaniu kontaktów międzyjęzykowych i zapożyczeń leksykalnych.

4.3. Dla historii badań etymologicznych leksyki słowiańskiej byłyby interesujące szczegółowe zestawienie objaśnień etymologicznych tych samych wyrazów w dwu powstałych w tym samym czasie słownikach etymologicznych, tj. u Matzenauera i Miklosicha. Z braku miejsca zwrócę tylko uwagę na niektóre zagadnienia, ilustrując je zestawieniem wybranych haseł (z zachowaniem właściwości oryginałów) z obu słowników lub porównaniem samych objaśnień etymologicznych.

Charakterystyczne są przypadki, kiedy pewne wyrazy u Miklosicha pozostały bez objaśnienia etymologicznego, natomiast Matzenauer wcześniej przedstawił swoją wersję etymologiczną tych samych wyrazów, np.:

baczyć, - c z ę vb. dur. pol. spectare, conspicere, animadvertere, z - o b a c z y ć, vb. pf. uviděti, b a c z n y attendus, providus; koř. b a k; — zdá se býti cizím; srov. tat. koř. b a q: uig. džag. b a q m a q videre, uig. b a q n i attentus, vigil pozorný, bedlivý. Vámb. 196. (Matzenauer, „Listy filologické” 7 (1880), s. 4);

bači-: p. baczyć *schauen*. ubaczyć uszuma *flor*. [tj. stpol. z Psałterza floriańskiego], *klr*. bačyty. *wr*. bačić [bez objaśnienia] (Miklosich 6).

badać, - a m pol. scrutari, investigare, čes. b a d a t i id., slk. b a d a t' animadvertere, praesagire; srv. lit. b a n d ý t i, -aú experiri, scrutari, tentare zkoušeti, p r a - b a n d ý t i probadati; stprus. p e r - b â n d a tentat, p e r - b a n d a n acc. sg. tentationem; vlastně by lit.-ému band mělo pol. b a d - naproti státi, avšak možno též, že ve slovan. slovesech *n* beze sledu wypadlo. (Matzenauer, „Listy filologické” 7 (1880), s. 4);

bada-: č. badati *nachforschen*. slk. *ahnen*. p. badać [bez objaśnienia] (Miklosich 6).

Jak widać, Matzenauer przedstawił tu własne etymologie, których pochodzenia Miklosich zdaje się nie znać. W objaśnieniach Matzenauera widoczna jest jego skłonność do zestawiania leksyki słowiańskiej z bałtycką (co nie dziwi u wytrawnego bałtysty²²), a także do poszukiwań źródeł wyrazów, podejrzewanych o obce pochodzenie, także w słownictwie języków orientalnych, zwłaszcza tureckich. Dopiero później ustalono, że pol. *baczyć*, *badać* i ich innosłowiańskie odpowiedniki powstały na gruncie słowiańskim.

Stosunkowo liczne są artykuły słownikowe z rozbudowanym objaśnieniem etymologicznym u Matzenauera przeciwstawiające się bardzo zwięzłej etymolo-

²² W spuściźnie po Matzenauerze zachował się pierwszy słownik etymologiczny języka staropruskiego, opublikowany dopiero na początku XXI w.: A. Matzenauer, *Beiträge zur Kunde der altpreußischen Sprache*, Praha 2009. Słownik zawiera nie tylko pierwsze próby objaśnienia wyrazów staropruskich, ale także szczegółowo rozpatruje odpowiednią leksykę z pozostałych języków bałtyckich i innych języków indoeuropejskich, w tym zwłaszcza słowiańskich.

gii (czy tylko wymienieniu pokrewnych wyrazów w innych językach) u Miklosicha, np.:

дѣждь stsl. pluvia [i dalszy materiał słowiański]. [Objaśnienie:] Koř. **дѣзг** sonare, crepare, strepare; **дѣждь** místo **дѣждѣ** ze staršího **дѣжгъ**, jehož základem jest *duzgias; že koř. jest **дѣзг**, o tom svědčí také lit. duzg-u -ėti sonare, crepare, strepere, duzginti trans. crepire; starší tvar lit. kořene jest dunzg: dunzg-u, -ėti; dle toho se domnívati lze, že i ve stsl. starší tvar kořene byl **дѣзг**. — V lit. se nachází i dung-stu, dung-ėti sonare, dle něhož možno domýšleti se, že jak v lit. tak i ve slovan. z před g jest vsuto. Co se týče spojitosti sloves s významem sonare, crepare, strepere s jménem deště, uvážiti sluší: slk. mor. plusk sonitus Geplätscher (stsl. **плюскъ** sonitus, strepitus) a pl. plusky tempestas pluvia, plúšť' pluvia, imber, čes. plískanice místo pluskanica t.c., plusky; pol. plusk das Klatschen des ausgegossenem Wassers, das Geplätscher; 2) Regenwetter. (Matzenauer, „Listy filologické“ 7 (1880), s. 168–169);

дѣждѣ [materiál słowiański]. [Objaśnienie:] Aus düzg-, düsk-. (Miklosich 55).

лѣсъ stsl. silva, nemus [...]. Ježto slovan. s častěji na místě staršího k stává, srov. **лѣсъ** s lit. elkas (aelkas) lucus. Uváženo bud' také řec. ἄλσος nemus, silva, lucus. Srodnost slovanského **лѣсъ** s jedním nebo druhým z uvedených nyní slov, s lit. nebo řec., jest pravdě podobná i volno domnívati se, že **лѣсъ** vyvinulo se s přesmyknutím hlásek z *elsü (*elkü) nebo *alsü. (Matzenauer, „Listy filologické“ 10 (1883), s. 52).

lēsū: asl. **lēsъ** wald ... lit. lėsinčius, lėsinkas, alb. lis. Man denkt mit unrecht an ein mit gr. ἄλσος verwandtes elsü. (Miklosich 167).

мозољ m. stsl. viber, scabies ... Srov. lit. mázgas m. modus, gemma arboris, fasciculus, dim. mazėlis id., mazgotas modosus, mėzgu l. sg. praes. megsiu fut. megsti inf. 1. modare, nectere, 2. gemmas trudere, mazgoiti i.q. megsti l., lot. mazg-s i mezg-s modus, mazgot nodare; prvotný tvar kořene slov lit. lot. byl asi me g. Srodný kořen mohl by také býti v řec. μόγ-ος labor, opus arduum, operositas; aerumna miseria, μογ-έω namáhám se, mozolně dělám atd. (Matzenauer, „Listy filologické“ 10 (1883), s. 334–335).

mozolb ... Unverwandt mit ahd. masar. — Vergl. lit. mazgas modus, d. masel narba. (Miklosich 203).

W tego typu przykładach widać, że Matzenauer starał się nie tylko zestawić wyrazy słowiańskie z pokrewnymi wyrazami w innych językach indoeuropejskich, ale również próbował objaśnić ich postaci głosowe i morfologiczne, a także nieraz ich znaczenia przez wskazanie paraleli semantycznych. Kiedy indziej (w niecytowanych tu artykułach słownikowych) zwracał również uwagę na strukturę rozpatrywanych wyrazów, wskazując inne derywaty o analogicznej budowie. Taka wszechstronna analiza etymologizowanych wyrazów upowszechniła się w slawistyce znacznie później; słownik Miklosicha przedstawia się pod tym względem jako skromniejszy.

Niektóre objaśnienia etymologiczne u Miklosicha wyglądają na zależne od nieco wcześniejszych etymologii Matzenauera, np.:

mlaviti, -vim vb. dur. srb. percutare, verberare, iz-mlaviti cotundere; vyvinulo se, jak se podobá, přesmyknutím hlásek z *malviti; srodným zdá se býti got. ga-malvjan zerknischern, zermalmen; srov. také lit. malvin-u, -ti vexare, cruciare, fatigare (Matzenauer, „Listy filologické” 10 (1883), s. 328);

mlavi-: s. mlaviti *schlagen*. — *Man vergleicht got. gamalvjan zermalmen. Zu beachten ist klr. mlavyj schwach* (Miklosich 198).

motpiti, motpъ vb. dur. stslov. spectare [...]. Motpiti jest, jak se zdá, denomin. odvozené od zaniklého subst. **mot-pъ** nebo **mot-pъ**, tak že by pravý kořen byl mot, srodný s lit. lot. kořenem mat: lit. mat-yti, -au videre, pa-matyti conspicere, mat-imas visus, isz-mat-rus adj. providus, circumspectus, lot. mat-u, mas-t na místě mat-ti (obs.) sentire, animadvertere, matīt, -u, -iju sentire; uvážiti sluší také něřec. ματιά pohled, okamžení adspectus, momentum, ματιάξω intueor, considere, μάτιον oculus, kořen ματ; slovesa něřec. mohou býti ve spojitosti se střec. ματ-εύω hledám, s-hledám, s-hledávám; prohledávám, hledím něčeho dosáhnouti. (Matzenauer, „Listy filologické” 10 (1883), s. 334);

motri-: ... *Vergl. lit. matau, matiti [sic!, zamiast matyti] sehen, išmatrus scharfsichtig. Daher *mot-гъ ein nomen, von dem motriti stammt.* (Miklosich 203).

Tego rodzaju wypadki zdają się wskazywać na zaglądanie przez Miklosicha w trakcie pracy nad słownikiem do ukazujących się części słownika Matzenauera, czego jednak bodaj nigdzie nie odnotował²³.

Obecnie słowniki etymologiczne języków słowiańskich A. Matzenauera i F. Miklosicha mają głównie znaczenie historyczne. Trzeba jednak pamiętać, że autorzy tych słowników położyli podwaliny pod rozwój słowiańskich badań etymologicznych, byli bowiem pierwszymi uczonymi, którzy objaśniali lub przynajmniej sugerowali pochodzenie wielkiej ilości słowiańskich wyrazów. Choć wiele ich objaśnień nie wytrzymało próby czasu, liczne zestawienia wyrazów słowiańskich z pokrewnymi wyrazami w innych językach indoeuropejskich i sporo sugestii etymologicznych pozostało aktualnych do dziś, inna rzecz, że w postaci zwykle zmodyfikowanej, rozbudowanej i głębiej uzasadnionej przez późniejszych etymologów. Nie ulega wątpliwości, że więcej udanych zestawień wyrazów słowiańskich z pokrewnymi wyrazami indoeuropejskimi i więcej prawdopodobnych objaśnień wyrazów zapożyczonych przedstawił systematycznie badający słowiańską leksykę F. Miklosich. Toteż i w najnowszych słownikach etymologicznych częściej znajdujemy odwołania do Miklosicha niż do Matzenauera.

²³ Na przypadki przejmowania przez Miklosicha etymologii Matzenauera i cytowanie ich przez późniejszych etymologów jako objaśnień Miklosicha zwróciła też uwagę E. Havlová w tekście wymienionym w przypisie 19.

4.4. Pierwszym ogólnosłowiańskim słownikiem ściśle etymologicznym było dzieło niemieckiego slawisty Ericha Bernekera (1874–1937), który w latach 1908–1913 opublikował cały tom I na litery A – L i rozpoczął wydawanie tomu II, który wszakże zdołał doprowadzić tylko do wyrazu *morъ*²⁴. Słownik pozostał więc nieukończony, jego autor po pierwszej wojnie światowej nie kontynuował pracy nad nim z przyczyn zdrowotnych.

Berneker rozpatrywał przede wszystkim stare rodzime wyrazy, przy czym wyrazy hasłowe mają postać rekonstrukcji prasłowiańskich (przy czasownikach odzwierciedla 1. osobę liczby pojedynczej czasu teraźniejszego i bezokolicznik). Nieraz w jednym artykule słownikowym objaśniał po kilka pokrewnych wyrazów (czyli stosował metodę gniazdową), np. *gordъ* i *gord'a* oraz *gord'q*, *gorditi*; *gonъ* i *gońq*, *goniti*; *kara* i *karajq*, *karati* lub pod wyrazem podstawowym rozpatrywał cały zestaw formacji pochodnych, np. w haśle *ěmbъ*, *ěsti* omówił również iterativum *ědajq*, *ědati* oraz derywowane nomina z rdzeniem *ěd-*: *ědъ* m. i *ěda* f. (oraz *ob-ědъ*), *ědb* f., *ěd'a*, *ědlo*, *ěša*, *ěstva* (*ěstvo*), *ěsto-* (i pokrewne), ponadto przytoczył jako nie całkiem jasne czes. *jícen*, pol. *ob-iecy*, poław. *jécna*, w osobnym zaś haśle opracował tylko rzeczownik *ěsli*. W wielu jednak wypadkach poszczególnym pokrewnym wyrazom, zwłaszcza o archaicznej budowie, poświęcał osobne artykuły, np. *berq*, *bъrati*; *berd'a*; *bermę*; *birajq*, *birati*; *birъ* czy *damъ*, *dati*; *dajq*, *dajati*; *davajq*, *davati*; *dad'a*; *-daja* i *-dajъ*; *damъ*; *darъ*; *datъ*; *da'a*. Przy tym Berneker zwracał uwagę na strukturę analizowanych wyrazów, zwykle przytaczając słowiańskie i/lub indoeuropejskie paralele słowotwórcze, jednakże w tym słowniku pozostało jeszcze sporo etymologii pierwiastkowych.

Nowatorsko w porównaniu z wcześniejszymi słowiańskimi słownikami opracowane są części ściśle etymologiczne artykułów słownikowych. Berneker starał się zgromadzić wszystkie znane ówczesnej nauce wyrazy z innych języków indoeuropejskich odpowiadające lub pokrewne objaśnianemu wyrazowi słowiańskiemu (lub słowiańskiej rodzinie wyrazowej), w razie potrzeby opatrując je zwięzłym komentarzem, np. wskazującym na różnice w postaci rdzenia, czy w strukturze między bliskimi faktami słowiańskimi i indoeuropejskimi. Warto podkreślić, że Berneker zwracał uwagę na prawdopodobne przyczyny nominacji różnych de-sygnatów, np. w haśle *ěrębъ* (*ěrębъ*) pisze:

Der Baum ist von der Farbe seiner dunkelroten Beeren benannt, nicht (wie Rostafiński Symbola I 192 annimmt), weil diese den Tetraonidae als Futter dienen (t. I, s. 275).

Berneker też jako pierwszy z twórców słowiańskich słowników etymologicznych nie tylko starannie wykorzystywał dotychczasową wartościową slawistycz-

²⁴ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Heidelberg 1908–1913.

ną i indoeuropeistyczną literaturę etymologiczną, ale też przywoływał w słowniku stosowne pozycje bibliograficzne.

W słowniku Bernekera objaśnione są również liczne zapożyczenia, najczęściej wyrazy występujące w dwu lub kilku językach słowiańskich. W tych wypadkach objaśnienia etymologiczne ograniczają się zwykle do podania bezpośredniego źródła pożyczki, czasem jednak dyskutuje autor z odmiennymi etymologiami poprzedników.

Słownik E. Bernekera wzbudził żywe zainteresowanie w kręgach lingwistycznych, jego obszernie i wnikliwie recenzje napisali czołowi ówczesni językoznawcy J. Rozwadowski, A. Meillet²⁵, publikowano również dodatki materiałowe i etymologiczne do tego słownika²⁶. Słownik ten, mimo istotnych niedostatków, wskazywanych przez recenzentów (zwłaszcza niekompletne zebranie odpowiedniego materiału słowiańskiego, ale też np. całkowite pomijanie przy rekonstrukcji problematyki akcentuacyjno-intonacyjnej, zbyt częste i nieuzasadnione przyjmowanie onomatopeicznej genezy wyrazów), przyczynił się w znacznym stopniu do dalszego rozwoju slawistycznych badań etymologicznych. Stanowił on wzór dla późniejszych naukowych słowiańskich słowników etymologicznych, próbowali go też kontynuować inni uczeni. Sporo zawartych w nim etymologii zachowało aktualność do dziś lub stanowi inspirację do dalszych poszukiwań etymologicznych. Nie ulega wątpliwości, że słownik Bernekera częściowo (do litery *M*) zastąpił ogólnosłowiański słownik Miklosicha (i oczywiście mniej znany słownik Matzenauera).

4.5. O stworzeniu etymologicznego słownika języków słowiańskich w pierwszej połowie XX w. myśleli także inni znakomici językoznawcy. Prace nad takim dziełem rozpoczął Jan Michał Rozwadowski (1867–1935), ale z powodu wydawania słownika przez Bernekera zrezygnował z jego kontynuacji, nie doszło także do realizacji podobnego zamierzenia Antoine’a Meilleta (1866–1936). Próbę kontynuacji dzieła Bernekera podjął przed drugą wojną światową czeski lingwista Josef M. Kořínek (1899–1945), ale jego prace przerwała przedwczesna śmierć (pozostałe po nim materiały włączono potem do przygotowanego w Brnie słowiańskiego słownika etymologicznego, o którym niżej)²⁷.

4.6. Bodaj najbliższy realizacji ogólnosłowiańskiego słownika etymologicznego był wybitny rosyjski slawista i etymolog Grigorij A. Iljinski (1876–1937), po którym pozostał rękopis znacznej części bardzo interesującego opracowa-

²⁵ J. Rozwadowski, „Rocznik Slawistyczny”, r. 2 (1909), s. 71–112; w tym samym tomie (s. 57–71) umieszczono też recenzję słownika Bernekera napisaną przez A. Meilleta.

²⁶ Np. M. Tentor, *Prilog Bernekerovu rječniku Slavisches etymologisches Wörterbuch*, „Južno-slovenski filolog”, V, Beograd 1925–1926, s. 202–214.

²⁷ Zob. V. Vážný, *Úvahy nad novým českým etymologickým slovníkem*, „Naše řeč” 41 (1958), s. 263–283.

nia²⁸. Iljinski rozpoczął pracę nad słownikiem na początku lat trzydziestych, nie ukończył go jednak z powodu stalinowskich represji (aresztowano go w 1934 r. i rozstrzelano trzy lata później w Tomsku).

4.7. Kolejna idea opracowania nowego słownika etymologicznego języków słowiańskich zrodziła się koło połowy XX w. w brneńskim ośrodku slawistycznym (jedną z koncepcji była podobno kontynuacja słownika Bernekera). Pracami przygotowawczymi kierował początkowo najwybitniejszy czeski etymolog Václav Machek, potem je kontynuowano pod kierunkiem Františka Kopečného. Zespół brneńskich etymologów najpierw, w 1964 r., wydał w formie powielanego maszynopisu opracowanego pod redakcją F. Kopečného listę wyrazów ogólnosłowiańskich²⁹, później zaś, w roku 1966, zeszyt próbny planowanego słownika pod redakcją Evy Havlowej (1929–2010)³⁰. Ostatecznie jednak odstąpiono od realizacji słownika w zamierzonej pierwotnie postaci. Powstały natomiast bardzo pożyteczne dwa tomy ogólnosłowiańskiego etymologicznego słownika tematycznego, w których gruntownie opracowano wyrazy gramatyczne (przyimki, spójniki, partykuły) oraz zaimki i przysłówki zaimkowe³¹. Podobno powstały też dalsze tomy, ale z przyczyn pozanaukowych nie dopuszczono do ich publikacji. Uzyskane wyniki zostały częściowo udostępnione w szczegółowych pracach naukowych uczestników badań, w publikowanej w czasopiśmie „Slavia” serii artykułów pod wspólnym tytułem *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků*³². Brneński zespół etymologiczny, złożony z osób o najwyższych kwalifikacjach naukowych, nie kontynuował już prac nad ogólnosłowiańskim słownikiem etymologicznym, lecz podjął się innego zadania, mianowicie opracowania słownika etymologicznego języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, o którym piszę niżej.

²⁸ Zob. O. H. Трубачев, *Этимологический словарь славянских языков Г. А. Ильинского*, „Вопросы языкознания”, 1957, № 6, s. 91–96 [przedruk w: O. H. Трубачев, *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*, т. 2, Москва 2005, s. 628–638]. W artykule zamieszczono również przegląd oryginalnych etymologii Iljinskiego.

²⁹ *Základní všeslovanská slovní zásoba*, red. F. Kopečný, Brno 1964; później wydano wersję drukowaną książki (Praha 1981).

³⁰ *Etymologický slovník slovanských jazyků. Ukázkové číslo*. Hesla zpracovali V. Čapková, E. Havlová, F. Kopečný, A. Mátl, H. Plevačová, red. E. Havlová, Brno 1966.

³¹ F. Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena*, sv. 1: *Předložky. Koncové partikule*, Praha 1973; sv. 2: *Spojky. Částice. Zájmena a zájmenná adverbia*, Praha 1980.

³² Por. np. należące do tej serii artykuły z ostatnich tomów czasopisma: E. Havlová, P. Valčáková: *očagъ / odžak, oga, ogarъ, oger / ajgir, dħme, ochechule*, „Slavia”, 70 (2001), s. 203–208; V. Čapková, E. Havlová, I. Janyšková, Ž. Šarapatková: *oko, okъno, ološ, olovirъ, olovo, oluch, oluja*, „Slavia”, 72 (2003), s. 409–420; E. Havlová, I. Janyšková, H. Karliková, Ž. Šarapatková, V. Šaur, P. Valčáková: *orati, orěchъ, oriъ, orъsolъ, oskranъ*, „Slavia”, 74 (2005), s. 77–87.

4.8. Wspomniałem wyżej o dawnych słownikach słowiańskich, które umownie nazwałem „słowotwórczymi”, grupujących materiał leksykalny rodzinami wyrazowymi: pod wyrazami uznanymi za podstawowe przytaczano wyrazy pochodne od nich (tj. derywaty), jak to np. bardzo porządnie zrobił Urban Jarnik w słowniku *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich* (1832). W jakimś stopniu do tego nurtu słowiańskiej leksykografii nawiązuje pierwszy i jedyny w pełni naukowy porównawczy słownik języków słowiańskich opracowany przez austriackich slawistów Lindę Sadnik (1910–1998) i Rudolfa Aitzetmüllera (1923–2000)³³. W tym słowniku porównawczym (bo porównującym leksykę ze wszystkich języków słowiańskich) starannie zebrano i uporządkowano według modeli słowotwórczych materiał leksykalny należący do poszczególnych rodzin wyrazowych rodzimych i zapożyczonych, np. na s. 275–286 przedstawiono bardzo bogatą rodzinę psł. czasownika **berq*, **bьrati*: czasowniki nieprefigowane i prefiksalne, pochodne z rdzeniem w postaci *bir-*, *běr-* oraz wszelkiego rodzaju derywaty imienne, archaiczne (np. **bermę* ‘brzemię, ciężar’, **berd’a* ‘brzemienna, ciężarna’) i młodsze (np. **sьborъ*) oraz bardzo liczne derywaty powstałe na gruncie poszczególnych języków słowiańskich zarówno od czasownika podstawowego, jak i od czasowników prefiksalnych. Materiałowi towarzyszą wszelkie potrzebne objaśnienia leksykalne, słowotwórcze, semantyczne oraz wartościowe komentarze etymologiczne. Przedstawiono zatem pełny obraz ważnej słowiańskiej rodziny wyrazowej i jej produktywności w językach słowiańskich (choć dostrzec można i pewne braki, np. pominięcie derywatów z prefiksem **sq-*). Podobnie są opracowane inne rodziny wyrazowe uwzględnione w słowniku. Niestety, powstał tylko tom I tego bardzo pożytecznego słownika, zawierający hasła na litery A i B. Gdyby takie dzieło było dostępne w całości, praca etymologa słowiańskiego byłaby nierzadko o wiele łatwiejsza.

4.9. Jak widać, z kilkakrotnie podejmowanych prób stworzenia ogólnosłowiańskiego słownika etymologicznego w pełni została zrealizowana tylko najwcześniejsza — F. Miklosicha, inne albo nie zostały doprowadzone do końca, albo ich rezultatem są jakieś cząstkowe dzieła, bądź pozostały one w postaci niepublikowanych materiałów rękopiśmiennych. O niepowodzeniu poszczególnych projektów zdecydowały głównie wydarzenia losowe. Ostatecznie, jak się wydaje, zrezygnowano z tworzenia ogólnosłowiańskiego słownika etymologicznego, który zawierałby zarówno leksykę rodzimą, jak i zapożyczenia innojęzyczne z różnych czasów. Natomiast rozwój słowiańskiej leksykografii etymologicznej potoczył się inaczej: nasiliły się prace nad tworzeniem słowników etymologicznych poszczególnych języków słowiańskich (a ostatnio i dialektów słowiańskich) oraz

³³ L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, I: A–B, Wiesbaden 1975; słownik był najpierw wydawany zeszytami w latach 1963–1973.

przystąpiono do systematycznych prac nad rekonstrukcją i etymologią ogólnosłowiańskiej (prasłowiańskiej) warstwy leksyki.

5. Słowniki etymologiczne leksyki prasłowiańskiej

5.1. Od dawna slawiści zdawali sobie sprawę, że fundamentalne znaczenie dla studiów nad historią słowiańskiej leksyki i dla słowiańskiej etymologii miała-by rekonstrukcja warstwy leksyki istniejącej w epoce prasłowiańskiej wspólnoty językowej. Leksemy prasłowiańskie były odtwarzane od początków naukowego językoznawstwa historyczno-porównawczego (nie zawsze w postaciach, które dziś akceptujemy), w słowiańskich słownikach etymologicznych występują od czasów F. Miklosicha.

5.2. Około połowy XX w. podjęto systematyczne prace nad rekonstrukcją prasłowiańskiej warstwy leksyki słowiańskiej i etymologią tej leksyki w dwóch ośrodkach slawistycznych: w Krakowie w roku 1954 z inicjatywy Tadeusza Lehra-Spławińskiego (1899–1965), potem pracami kierował Franciszek Sławski (1916–2001) oraz w Moskwie pod kierunkiem Olega N. Trubačewa (1930–2002). Pierwszymi widocznymi rezultatami tych prac były zeszyty próbne zamierzonych słowników: w roku 1961 ukazał się taki zeszyt słownika krakowskiego³⁴, w roku 1963 — słownika moskiewskiego³⁵. W 1974 roku zostały wydane pierwsze tomy obu słowników. O opracowanym w Krakowie pod redakcją Franciszka Sławskiego *Słowniku prasłowiańskim*³⁶, o powodach zamknięcia prac nad nim oraz o przewidywanych dalszych losach przygotowanych przez zespół materiałów leksykalnych pisałem w przywoływanym już wcześniejszym artykule³⁷. Opracowywany w Moskwie *Etymologiczny słownik języków słowiańskich* redagował Oleg N. Trubačev (do tomu 31, od tomu 33 zaś A. F. Žuravlev, tom 32 wydano pod redakcją obu tych uczonych)³⁸.

5.3. Oba słowniki, tj. krakowski *Słownik prasłowiański* (dalej skrót SP) i moskiewski *Этимологический словарь славянских языков* (dalej skrót ESSJa)

³⁴ *Słownik prasłowiański. Zeszyt próbny*. Redaktorzy: T. Lehr-Spławiński, F. Sławski, Kraków 1961.

³⁵ *Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд)*. Проспект. Пробные статьи. Проспект составлен О. Н. Трубачевым, Москва 1963.

³⁶ *Słownik prasłowiański*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa (Instytutu Słowianoznawstwa, Instytutu Slawistyki) PAN pod red. F. Sławskiego, I–VIII, Wrocław: Ossolineum, 1974–2001.

³⁷ W. Boryś, *op. cit.*, s. 25–26.

³⁸ *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, отв. ред. О. Н. Трубачев [różniej A. Ф. Журавлев], вып. 1–36, Москва 1974–2010.

powstały jako dzieła mające te same cele: rekonstrukcję prasłowiańskiego zasobu leksykalnego i jego etymologiczne objaśnienie. Wiadomo, że *si duo faciunt idem, non est idem*, toteż oba słowniki pod wieloma względami różnią się między sobą. Przyjrzyjmy się przynajmniej wybranym istotnym różnicom.

Inaczej wygląda nagłówek każdego artykułu słownikowego. W ESSJa wymieniona jest tylko rekonstruowana postać prasłowiańska (opatrywana gwiazdką *), ewentualnie z wariantem morfologicznym. Natomiast w SP nagłówek jest rozbudowany: składa się nań rekonstruowana postać wyrazu prasłowiańskiego bez gwiazdki (w razie potrzeby z wariantami fonetycznymi lub morfologicznymi, nierzadko też z odtworzoną prasłowiańską akcentuacją) z podaniem formy (bądź form) wskazujących na gramatyczną charakterystykę wyrazu (zwykle forma gen. sg. rzeczownika, 1. osoba sg. praes. czasownika), przy wyrazach (i /lub znaczeniach) nie mających ogólnosłowiańskiego zasięgu podany jest skrót określający dialektalną przynależność wyrazu oraz przytoczona jest rekonstrukcja znaczenia prasłowiańskiego, np. **арымо** pfn. : **арымъ** *arьma* pfd. 'drewniana uprzęż na woły', przen. 'brzemie, ciężar, niewola'; **бръзъ** *brьza*, **бръдъ** *brьda* : zach. i pfd. **бръгъ** *brьga* : pfd. i wsch. **бузь** *buza* 'krzew Sambucus'; **чѣлустъ** *čel'usti* : dial. zach. i pfd. **чѣлустъје** n. 'szczęka', 'otwór między szczękami, otwór gębowy, paszcza', 'otwór pieca', dem. **чѣлустъка**. Takie informacje bywają podane i w ESSJa w części artykułu słownikowego, ale mniej systematycznie i częściowo w inny sposób (np. o zasięgu niewielu tylko wyrazów informują nieliczne mapki, których z kolei wcale nie ma w SP). Ze wspomnianych różnic najistotniejszy jest brak w ESSJa rekonstrukcji praznaczenia wyrazu, co znacznie zubaża wiadomości o odtwarzanym wyrazie. Konsekwencją tego bywa nierzadko zestawianie wyrazów słowiańskich o całkowicie odmiennych, nie dających się ze sobą pogodzić znaczeniach, których nie można sprowadzić do wspólnego znaczenia wyjściowego. To z kolei prowadzi do rekonstrukcji rzekomych prasłowiańskich wyrazów na podstawie przypadkowej zbieżności postaci wyrazów różnego pochodzenia (niezależnych derywatów od różnych podstaw, wyrazów o różnej historii lub geografii, różnych zapożyczeń itd.). W ostatnich tomach SP sporo takich przykładów wy dobył i skomentował F. Sławski, dodając do nich nieudane próby sprowadzania do prasłowiańskiej postaci wyrazów ograniczonych do jednego języka czy dialektu; takie bezzasadne rekonstrukcje ESSJa opatrzył Sławski gwiazdką, np. na literę G: *gajati 1., *gamula : **gamul'a*, **gan'ati*, **garul'a*, *gasati 2., *gasti, **glad'a* : **glad'ь*, *glebezь, *ględiti, *glęsti sę, *glimati, *glipati, *globotь, *glody, *gloma, *glomoza, *glqbělb, *glqbьkь, *glčiti, *glgotati, *glma : *glmь, *gmuriti, *gnojica, *gobь itd.

W ogóle można stwierdzić, że ESSJa z większą łatwością rekonstruuje prafomy, SP był pod tym względem ostrożniejszy i bardziej rozważny. Samo powtarzanie się jakiegoś wyrazu w różnych językach słowiańskich nie było dla autorów

SP podstawowym argumentem za przyjmowaniem jego prasłowiańskiej genezy, większą wagę przywiązywali do struktury wyrazu, jego archaicznej budowy (świadomości bliskości słowiańskich systemów słowotwórczych w epoce historycznej wątpili w prasłowiańską genezę wyrazów, które mogły powstać niezależnie od siebie w różnych językach według modeli produktywnych w epoce poprasłowiańskiej). Nieraz tam, gdzie ESSJa doszukiwał się prastarego wariantu jakiegoś wyrazu, SP wykazywał, że taka odmianka powstała później, na gruncie jednego czy kilku języków w rezultacie lokalnych procesów językowych. W ESSJa zdarzało się nieuwzględnianie w przytaczanym materiale lokalnych (dialektalnych) zmian językowych, a nawet interpretowanie późnych zapożyczeń jako wyrazów rodzimych dokumentujących jakąś rzekomą postać prasłowiańską, np. całkiem nieprzekonująca rekonstrukcja rzeczownika **kova* poparta jest m.in. chorw. czakaw. *kôva* ‘kamieniołom’, chociaż jest oczywiste, że w tej środkowodalmatyńskiej postaci *ô* powstało w rezultacie powszechnej lokalnej zmiany *ā > ô* i że *kôva* to lokalny wariant fonetyczny chorw. dial. *kâva* ‘kamieniołom’ zapożyczonego z włos. *cava* ‘ts.’ (NB. przytoczone ponadto w tym artykule słownikowym **kova* odrębnie semantycznie bułg. dial. *ková* ‘obuch topora’ i słowac. wyjątkowe *kova* ‘podkova’ to bez wątpienia derywaty powstałe na gruncie tych języków). Podobnie np. zamieszczone w ESSJa pod hasłem **kręglъjъ* słowac. *krehl’a* ‘kręgl’a’ to zapożyczenie z pol. *kręgiel* (będącego ostatecznie germanizmem) i nie ma nic wspólnego z czes. *křehlý* ‘zdrętwiały z zimna’; rekonstrukcja prapostaci **ěstьka* / **ěstьkъ* oparta została na rzekomej zbieżności chorw. dial. czakawskiego *jěska* ‘przynęta na ryby’ i kaszubskiego (słowińskiego) *jěstk* ‘jedzenie’, mimo że wyraz chorwacki to zapożyczenie z włos. *esca* z tym samym znaczeniem, wyraz kaszubski zaś jest nowszą formacją utworzoną na wzór kasz. *pitk* ‘napitek’ (por. SP, t. 6: 157). Tego rodzaju przykładów można znaleźć w ESSJa więcej.

Oba słowniki miały za zadanie odtworzenie tej części leksyki słowiańskiej, która istniała już w końcowym (co najmniej) okresie prasłowiańskiej wspólnoty językowej. Wszelako na badaczy tej leksyki czyhają różne zasadzki, z których bodaj najgroźniejszą jest bliskość systemów słowotwórczych języka prasłowiańskiego i języków słowiańskich oraz częsta identyczność lub wielkie podobieństwo produktywnych modeli słowotwórczych. Zdarzają się więc wskutek tego wypadki, że identyczne formalnie (a nieraz i semantycznie) derywaty powstałe niezależnie od siebie w różnych językach czy dialektach słowiańskich w czasach historycznych uznaje się za kontynuanty derywatu będącego wytworem epoki prasłowiańskiej wspólnoty językowej. Inaczej mówiąc, leksykografowie prasłowiańscy odtworzyli rzekomy derywat prasłowiański, a w rzeczywistości wykonali tylko pracę właściwą autorom słownika porównawczego, wskazali na istnienie takiego samego derywatu w językach bądź dialektach słowiańskich. Moim zdaniem takie rzekomo prasłowiańskie rekonstrukcje zdarzają się w obu omawia-

nych prasłowiańskich słownikach, częściej jednak w ESSJa (a szczególnie dużo dostrzegam ich zwłaszcza wśród przesadnie licznych rekonstrukcji z prefiksami *na-*, *o(b)-*, *ot(ъ)-* z negacją *ne-*), natomiast SP jest pod tym względem bardziej ostrożny (w razie wątpliwości częściej wskazuje na możliwość późnego powstania wyrazów).

Ważne części artykułów w obu słownikach stanowią fragmenty poświęcone etymologii. Zawarte w nich objaśnienia etymologiczne poszczególnych wyrazów bywają w gruncie rzeczy identyczne, ale bywają także odmienne, co w etymologii, próbującej odtwarzać procesy językowe dokonane przed setkami albo i tysiącami lat, jest sprawą normalną, jeśli tylko przedstawiony pogląd jest uzasadniony w sposób poprawny i przekonujący. Na ogół objaśnienia etymologiczne w SP są bardziej zwarte, uwaga jest skupiona na etymologii przyjmowanej bądź dopuszczanej przez autora (czy autorów) hasła, natomiast objaśnienia ocenione jako mniej prawdopodobne lub wręcz błędne są podane skrótowo, nierzadko są tylko wymienione. Natomiast w ESSJa, gdzie objaśnienia etymologiczne tworzył redaktor słownika, często część etymologiczna hasła bywa bardzo obszerna (nieraz kilkustronicowa) i bardzo szczegółowa, właściwie mamy do czynienia z osobnymi artykułami etymologicznymi, zwykle bardzo interesującymi, nieraz zawierającymi ciekawe, oryginalne pomysły etymologiczne, ale też nierzadko przeładowanymi mniej ważnymi lub wręcz zbędnymi szczegółami.

Niezależnie od tego, jak ocenia się dobór materiału i sposób jego opracowania w obu słownikach, niewątpliwa jest jedna ogromna przewaga ESSJa, mianowicie zaawansowanie prac nad leksyką prasłowiańską. O ile SP został wydany do końca litery *G*, a na publikację czeka jeszcze kolejny tom z hasłami na litery *CH*, *I*, *J*, to ESSJa doszedł w druku o wiele dalej, do litery *O* (do hasła **otъgrěbati*) i jest kontynuowany. Pozostaje wszakże nadzieja, że powiedzie się zamiar udostępnienia opracowanych wstępnie do krakowskiego słownika artykułów do końca alfabety (tj. aż do *Ž*).

5.4. Najnowszym dziełem poświęconym leksyce języka prasłowiańskiego jest słownik holenderskiego indoeuropeisty Ricka Derksena *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*³⁹. Ma on zawierać tę część leksyki prasłowiańskiej, która została odziedziczona z epoki indoeuropejskiej i bałtosłowiańskiej, przy czym autor uwzględnia tego rodzaju leksemy odnotowane w opracowaniach indoeuropeistycznych: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* J. Pokornego (1948–1959) i *Lexicon der indogermanischen Verben* (1998, 2. wyd. 2001). W części pierwszej (*A–O*) podstawę materiału słowiańskiego stanowił moskiewski *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, w części dalszej materiał bywa niekompletny, zwłaszcza

³⁹ R. Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden: Brill, 2008.

że autor wyraźnie tylko wyjątkowo sięgał do nowszych słowiańskich słowników (np. historycznych i dialektalnych) i nie korzystał z niesłownikowych opracowań z zakresu etymologii słowiańskiej, nierzadko korygujących także dotychczasowe poglądy na historię lub geografę pewnych wyrazów. Zasób leksemów prasłowiańskich uznanych przez autora za odziedziczone z jednej strony zawiera sporo wyrazów, które, moim zdaniem, nie należą do dziedzictwa praindoeuropejskiego czy bałtosłowiańskiego, gdyż raczej są derywatami powstałymi na gruncie prasłowiańskim, np. **brysadlo*, **brьnьje*, **bylьje* (nie odnotowano natomiast podstawowego dla tego collectivum rzeczownika **bylь*), **čarodějь*, **červьje*, **čьrtьnovati se*, **čьrvjenь* / **čьrvenь*, **debelьstvo*, **dojidlo*, **dupina*, **dьnьsь*, **dьrзьkь*, **edinakь* / **edьnakь*, **ėrostь*, **godina*, **golota*, **grozdьje* itd. Z drugiej strony — nie można w nim znaleźć wielu rzeczywiście odziedziczonych leksemów, mających pewne odpowiedniki w innych rodzinach języków indoeuropejskich, np. na literę Š Derksen wymienia 10 leksemów, chociaż winno ich być co najmniej drugie tyle, pominięto np. psł. **ščapa* / **ščapь* ‘odłupany kawałek drewna’, **ščetь* / **četь* ‘szceć, szcęcina; szcęcota’, **ščelti* < **skelti* ‘ciąć, rozszczepiać’, **ščepiti* / **ščepati* ‘łupać, rozszczepiać’, **ščьrba* ‘miejsce wyszczerbione’, **ščьrь* / **čьrь* ‘czysty, przejrzysty, naturalny’, **šьrь* ‘otwarty, przestronny, rozległy; szeroki’ i zapewne jeszcze inne. Słownik zatem nie jest pełny, zawiera bowiem tylko część prasłowiańskiej leksyki odziedziczonej z epoki praindoeuropejskiej. Wątpliwości budzą również niektóre związane objaśnienia etymologiczne. W pełni uzasadnioną krytyczną ocenę tego słownika ze wskazaniem dalszych niedostatków przedstawiła M. Furlan⁴⁰.

6. Słowniki bałtosłowiańskie

6.1. W związku ze słownikami leksyki prasłowiańskiej pozostają słowniki bałtosłowiańskie, odtwarzające i objaśniające leksykę wspólną dla języków bałtyckich i słowiańskich, mającą być pozostałością językowej wspólnoty bałtosłowiańskiej.

6.2. Podstawowy taki słownik to dzieło niemieckiego bałtysty i sławisty Reinholda Trautmanna (1883–1951) *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*⁴¹. W słowniku rekonstruuje się leksemy bałtosłowiańskie przede wszystkim na podstawie leksykalnych zgodności bałtyckich i słowiańskich, jednakże autor słownika do tej warstwy leksyki (i do epoki bałtosłowiańskiej wspólnoty) odnosi wiele leksemów, niewątpliwie archaicznych, wyłącznie bałtyckich (tj. nie mających słowiańskich

⁴⁰ Zob. M. Furlan, *Sintezna o podedovanem praslovanskem leksikalnem fondu*, „Jezikoslovni zapiski”, 15 (2009), № 1–2, s. 275–280.

⁴¹ R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923.

odpowiedników) i wiele takich leksemów słowiańskich bez odpowiedników bałtyckich. Wielokrotnie wyrażano pogląd, że za właściwe leksemy bałtosłowiańskie należy uznać tylko te, które istniały w obu grupach językowych i w związku z tym należałoby zastąpić słownik Trautmanna, który już odegrał ważną rolę w badaniach leksyki bałtosłowiańskiej, bałtyckiej i słowiańskiej, nowocześniejszym słownikiem, wykorzystującym również późniejsze poważne osiągnięcia historyczno-porównawczego językoznawstwa slawistycznego, bałtystycznego i bałtosłowiańskiego (tu trzeba przynajmniej wspomnieć zwłaszcza liczne ważkie opracowania Wojciecha Smoczyńskiego, a także prace innych uczonych, np. V. N. Toporowa, A. P. Nepokupnego).

6.3. Za próbą takiego nowego słownika („nowego Trautmanna”, jak pisze autor) uznać można dwie wersje (próbną i poprawioną, poszerzoną) pracy A. E. Anikina *Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии*⁴². Autor jako punkt wyjścia przyjął słowiańsko-bałtyckie zestawienia lekсыkalne w słownikach (moskiewskim ESSJa i krakowskim SP) rekonstruujących słownictwo prasłowiańskie i opracował krytycznie pod względem etymologicznym kilkaset takich lekсыkalnych zestawień, wykorzystując oczywiście też coraz bardziej dostępne bogate materiały bałtyckie oraz pozostałe osiągnięcia etymologii słowiańskiej i bałtyckiej. Słownik Anikina zawiera mnóstwo nowych interpretacji etymologicznych lekсыkalnych związków bałtycko-słowiańskich, nie tylko wzbogaca listę takich odpowiedności ważnych dla genezy słowiańskiego słownictwa, ale w nowym świetle stawia problemy pochodzenia różnych archaicznych słowiańskich leksemów, w tym takich zagadkowych, jak np. prasłowiańskie synonimy **divъ* i **dikъ* ‘dziki’. Niestety autor, zajęty innymi pracami, wydał tylko sam początek słownika i nie kontynuuje, jak się wydaje, tego dzieła.

7. Słowniki etymologiczne języków zachodniosłowiańskich

7.1. Język czeski. Badania etymologiczne w Czechach mają długą tradycję, zapoczątkowaną właściwie przez twórcę naukowej slawistyki Josefa Dobrovského, potem trzeba pamiętać o wymienianym już A. Matzenauerze. Działali tam i działają obecnie liczni doskonali etymologowie. Wielu z nich nie stworzyło słownika etymologicznego, np. znakomity indoeuropeista i slawista Josef Zubatý

⁴² A. E. Аникин, *Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии. Материалы для балто-славянского словаря*. Вып. 1 (Пробный) А–Е, Новосибирск 1994; tenże, *Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии. Материалы для балто-славянского словаря*. Вып. 1 (*а- — *го-), Новосибирск 1998.

(1855–1931), który wywarł znaczący wpływ na rozwój słowiańskiej i czeskiej etymologii, a którego rozproszone studia etymologiczne zostały zebrane i wydane w dwóch tomach przez uczniów i kolegów (O. Hujera i V. Machka) kilkanaście lat po śmierci autora⁴³.

7.1.1. Pierwszym słownikiem etymologicznym języka czeskiego był dwukrotnie wydany przed drugą wojną światową zwięzły słownik Josefa Holuba⁴⁴. Po wojnie ten sam autor opublikował dwa słowniki: jeden we współautorstwie ze znakomitym etymologiem Františkem Kopečným (oznaczony jako wydanie trzecie)⁴⁵, drugi ze Stanislavem Lyerem⁴⁶. Były to słowniki w zamierzeniu popularnonaukowe, z bardzo zwięzłymi objaśnieniami etymologicznymi. Spośród nich poziomem naukowym wyróżnia się wspólne dzieło J. Holuba (1851–1966) i F. Kopečného (1909–1990), cenione przez slawistów⁴⁷ (a i dziś mające swoich zwolenników), z wartościowymi i nierzadko oryginalnymi etymologiami. Interesujące są również uwagi o rozwoju semantycznym poszczególnych wyrazów, zwłaszcza na gruncie prasłowiańskim i indoeuropejskim, dla czytelnika bywają także cenne zwięzłe wzmianki o etymologii semantycznych odpowiedników wybranych wyrazów słowiańskich w innych językach indoeuropejskich.

7.1.2. Nowy etap w rozwoju czeskiej etymologii stanowiły dwie wersje słownika etymologicznego wybitnego czeskiego indoeuropeisty i slawisty, etymologa Václava Machka (1894–1965): pierwotna wersja napisana jako słownik języka czeskiego i słowackiego⁴⁸ i dość gruntownie zmienione drugie wydanie (opublikowane już po śmierci autora) oznaczone jako słownik języka czeskiego⁴⁹. Obie wersje słownika Machka imponują bogactwem przytaczanego i rozpatrywanego materiału leksykalnego, w tym także słownictwa ludowego (uwzględniał tylko wyrazy gwarowe, które uznawał za pewne, zapisane przez fachowych filologów lub pochodzące z co najmniej dwu niezależnych źródeł) i leksyki ekspresywnej. Natomiast wprowadzono do tych słowników tylko wybraną, starszą leksykę zapo-

⁴³ J. Zubatý, *Studie a články*. Sv. 1: *Výklady etymologické a lexikální*, Část 1–2, Praha 1945–1949.

⁴⁴ J. Holub, *Stručný slovník etymologický jazyka československého*, Praha 1933 [drugie, poprawione, udoskonalone wydanie: Praha 1937].

⁴⁵ J. Holub, F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*. Třetí, přepracované vydání, Praha 1952.

⁴⁶ J. Holub, S. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slo-
vům kulturním a cizím*, Praha 1967; 2. vydání připravil dr Ivan Lutterer, Praha 1978 [przedruki:
Praha 1982, 1992].

⁴⁷ Por. omówienie tego słownika: V. Kripner, *Nový etymologický slovník český*, „Naše řeč”, 36 (1953), s. 152–158.

⁴⁸ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.

⁴⁹ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání, Praha 1968 [reprint Praha 1997].

życzoną. Słowniki zawierają oryginalne objaśnienia etymologiczne bardzo wielu wyrazów, które wcześniej nie były przedmiotem zainteresowań etymologów. Dalsze liczne nowe objaśnienia etymologiczne, wcześniej nieznanne, pojawiły się w drugim wydaniu słownika. Należy też mieć na uwadze, że Machek w oryginalny, sobie tylko swoisty sposób objaśniał wiele wyrazów od dawna rozpatrywanych przez etymologów, a ponadto nierzadko z czasem zmieniał pogląd na pochodzenie poszczególnych wyrazów i rodzin wyrazowych, stąd różnice w objaśnieniach tych samych wyrazów nie tylko w jego wcześniejszych studiach etymologicznych i w słowniku etymologicznym, ale także częste różnice między oboma wydaniem słownika etymologicznego.

Za kontrowersyjne uznaje się niektóre metody etymologiczne V. Machka⁵⁰. Przede wszystkim przy zestawieniach wyrazów pokrewnych Machek, jako zwolennik metody „Wörter und Sachen”, wyżej stawiał zgodności semantyki zestawianych różnojęzycznych wyrazów od ustalonych w nauce odpowiedniości fonetycznych (zgodności fonetycznych czyli tzw. praw głosowych). Prowadziło to do dowolnego przyjmowania różnych wyjątkowych, rzekomych odpowiedników fonetycznych i zmian fonetycznych. Machek szczegółowo zestawiał stosowane przez siebie „prostředky” w *Słowie wstępnym* do drugiego wydania słownika. Wspomnę tu przykładowo tylko niektóre wymiany spółgłosek, np. *d* : *b* (czes. *boleti* < psł. *bolěti, *bolějō ‘sprawiać ból’ zestawia z łac. *doleō* ‘sprawiam ból’), *k* : *g* (psł. *krasa i *krasb ‘czerwień; jasność, piękno’ zestawia z lit. *grōžis* ‘piękno’), *l* : *r* (czes. *rob-ota* ‘roboty, praca’, *rob-iti* ‘robić, pracować’ zestawia z łac. *lab-or* ‘praca’), *n* : *d* (czes. *hlen* ‘śluz’ < psł. *glěnb ‘ts.’ zestawia z gr. *chlēdos* ‘szlam, muł, błoto’) itd. Machek miał świadomość, że wiele jego pomysłowych objaśnień opartych na tego rodzaju odpowiednościach, przede wszystkim semantycznych, nie uzyska aprobaty innych badaczy⁵¹. I tu się nie mylił.

⁵⁰ Z recenzji 1. wydania słownika V. Machka na uwagę zasługuje zwłaszcza szczegółowe krytyczne omówienie słowackiego slawisty V. Važnego z rozpatrzeniem metody etymologicznej Machka, zob. V. Vážný, *op. cit.* Dorobek V. Machka w zakresie etymologii i jego metody etymologiczne zostały szczegółowo przedstawione w serii artykułów ogłoszonych w czasopiśmie „Slavia”, 63 (1994), zes. 4, zob. zwłaszcza artykuły: E. Havlová, *Etymologické metody Václava Machka*, s. 389–394; H. Karlíková, *K Machkovou pojetí expresivních výrazů*, s. 397–402; V. Šaur, *Professor Václav Machek a problematika prefixů*, s. 475–481; V. Blažek, *Přínos Václava Machka pro indoevropskou etymologii*, s. 499–501.

⁵¹ W *Słowie wstępnym* do drugiego wydania słownika (s. 15) pisze następująco: „Všechny tyto vyjmenované prostředky jsou jazykovědě už známy. Ale jsou tu mezi jazykovědci rozdíly. Někteří uznávají jen několik málo prostředků, majíce k jiným nedůvěru. Proto si nedělám ilusí, že výklady i této mé přítomné knihy se setkají se souhlasem všech čtenářů. Ale máli se v bádání pokročiti kupředu, je třeba se někdy odhodlat k novým prostředkům, a to i s tím risikem, že souhlas se dostaví až po dlouhém čase, že nikdy nebude obecný a úplný a že pro mnohé čtenáře takové výklady nebudou «přesvědčivé»”.

Dyskusyjne są objaśnienia wielu prastarych wyrazów czeskich, słowiańskich i indoeuropejskich, dla których Machek — za czeskim germanistą J. Jankiem — przyjmuje lub dopuszcza pochodzenie „praeuropejskie”. Mają to być wyrazy nie dające się wyjaśnić na gruncie indoeuropejskim, przejęte jakoby z jakiegoś nieznanego nam języka nieindoeuropejskiego wcześniejszych mieszkańców Europy, przed jej zasiedleniem przez Indoeuropejczyków. Do takich wyrazów Machek zalicza pewne nazwy zwierząt (np. *jeseter*, *kapr*, *losos*, *včela*, *vosa*, *ještěr(ka)*, *holub*, *labuť*, *lasička*, *los*, *veverka*), roślin (np. *len*, *mák*, *mrkev*, *tykev*, *jablko*, *jasan*, *javor*, *jeřáb*, *ořech*, *osika*, *smrk*, *tis*, *topol*), metali (np. *olovo*, *železo*).

7.1.3. W ostatnich latach powstał nowy czeski słownik etymologiczny, którego autorem jest Jiří Rejzek⁵². Stworzony przede wszystkim na użytek szerokiego kręgu czytelników, objaśnia pochodzenie leksyki współczesnego czeskiego języka literackiego, zarówno rodzimej, jak i zapożyczonej (włącznie z wyborem wielu nowszych pożyczek, np. *diskotéka*, *diskžokej*, *dixieland*, *hamburger*, *happy end*, *harakiri*, *harlekýn*, *hattrick* itd.); uwzględnia również wybrane wyrazy rzadkie, przestarzałe i dialektyzmy. Objasnienia etymologiczne są dość zwięzłe i rozważne, z różnych wersji etymologicznych autor wybiera jego zdaniem najbardziej prawdopodobną (nierazko wspominając odmienną interpretację w słowniku Machka), czasem zadowala się wskazaniem trudności w ustaleniu genezy wyrazu. Tam, gdzie to potrzebne, przytacza wybrane odpowiedniki innośłowiańskie i rekonstrukcję postaci prasłowiańskiej oraz pokrewne, najbliższe formalnie wyrazy indoeuropejskie z rekonstrukcją praindoeuropejskiego wyrazu, bazy czy pierwiastka. Literatury etymologicznej nie cytuje, ogranicza się do okazjonalnego, skrótowego odwołania się do drugiego wydania słownika Machka, bądź do słownika Holuba i Kopečnego.

7.2. Język słowacki. Język ten nie posiada dotychczas odrębnego słownika etymologicznego. Swego rodzaju substytutem takiego słownika był przedstawiony wyżej *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* V. Machka, nie tylko uwzględniający odpowiedniki słowackie przy objaśnianiu wyrazów czeskich, ale również w osobnych artykułach słownikowych omawiający leksemy (rodzime i zapożyczone, w tym liczne hungaryzmy) właściwe tylko językowi słowackiemu lub jego gwarom (np. *bábka* ‘lalka’, *bača* ‘baca’, *bahor* ‘dzwono’, *bisahy* ‘torby’, *borit’ sa* ‘walczyć’, *borsuk* ‘borsuk’, *brechat’* ‘szczekać’, *brud* ‘brud’, *bujak* ‘byk’, *cácat’ (sa)* ‘huścić (się)’, *cíb* ‘łodyga’, *címer* ‘herb’, *črieslo* ‘trząśło’, *čudo* ‘dziw, cudo’, *čvarga* ‘hołota, motłoch’, *drvit’* ‘tłuc, rozbijać’ itd.). Słowacki materiał leksykalny był jednak w słowniku słabiej reprezentowany od czeskiego, na stosunkowo liczne pominięcia i nieścisłości zwracał uwagę recenzent — słowacki slawista

⁵² J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.

V. Vážný⁵³. W drugim wydaniu słownika V. Machka zniknęły hasłowe wyrazy słowackie, pozostały już tylko te wyrazy słowackie, które były odpowiednikami lub wyrazami spokrewnionymi z analizowanymi leksemami czeskimi. W drugiej połowie XX w. powstały liczne szczegółowe prace etymologiczne poświęcone leksyce słowackiej. Spośród autorów wyróżniał się licznymi studiami etymologicznymi (nierazko ze śmiałymi, dyskusyjnymi objaśnieniami, nawiązującymi metodologicznie do prac V. Machka) Šimon Ondruš (1924–2011)⁵⁴, a w ostatnim czasie Lubor Králik. Prawdopodobnie wkrótce język słowacki dołączy do języków słowiańskich mających własny słownik etymologiczny, gdyż wiadomo, że go przygotowuje L. Králik (wg dostępnych informacji ma to być podobno „zwięzły słownik”: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*).

7.3. Języki łużyckie. Jedynym słownikiem etymologicznym języków łużyckich jest analizujący leksykę górnołużycką i dolnołużycką obszerny słownik historyczno-etymologiczny wybitnego łużyckiego slawisty i sorabisty, profesora Uniwersytetu Lipskiego Heinza Schustera–Šewca⁵⁵. Jest to prawdziwy thesaurus etymologiczny obu języków łużyckich (jeśli objaśniany wyraz występuje w obu językach, wyrazem hasłowym jest postać górnołużycka), w którym opracowano leksykę właściwą językom literackim, dialektalną i historyczną, rodzimą i zapożyczoną (głównie przejętą z języka niemieckiego, jego historycznych i dialektalnych odmian) i który pełni ponadto funkcję nieistniejących słowników historycznych tych języków. Słownik jest bardzo dobrze naukowo opracowany pod względem etymologicznym, zawiera wszystko, co winno się znaleźć w takim dziele: właściwie dobrane słowiańskie i indoeuropejskie odpowiedniki bądź wyrazy pokrewne, rekonstrukcje prapostaci, w razie potrzeby objaśnienia struktury wyrazów i ich rozwoju semantycznego, odwołania do literatury etymologicznej. W wielu wypadkach etymologie (zarówno wyrazów specyficznie łużyckich, jak i mających większy zasięg) to oryginalne, nowatorskie objaśnienia autora, niekiedy bywają one dyskusyjne.

7.4. Język połabski. Inicjatorem stworzenia pierwszego słownika etymologicznego wymarłego w XVIII w. języka Drzewian połabskich (zwykle nazywanego językiem połabskim) był znakomity krakowski slawista Tadeusz Lehr–Spławiński (1891–1965), a sam słownik stworzył jego uczeń, świetny językoznawca, badacz języka połabskiego Kazimierz Polański (1929–2009), współautorem zeszytu pierwszego był Lehr–Spławiński. Słownik został wydany w sześciu zeszytach

⁵³ Zob. V. Vážný, *op. cit.*

⁵⁴ Por. zebrane studia etymologiczne: Š. Ondruš, *Odtajnené trezory slov*, I–III, Martin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2000–2004.

⁵⁵ H. Schuster–Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, I–V, Bautzen 1978–1996.

tach⁵⁶. O tym fundamentalnym dla połabistyki i ważnym dla sławistyki dziele pisałem szczegółowo w poprzednim tomie „Rocznika Sławistycznego”⁵⁷.

Rolę połabskiego słownika etymologicznego spełnia też *Thesaurus Linguae Dravaenopolabicae* Reinholda Olescha (1910–1990), wybitnego sławisty polskiego pochodzenia, profesora uniwersytetów niemieckich⁵⁸. Jest to pełny słownik do zachowanych tekstów połabskich, z przytoczeniem wszystkich zapisów wyrazów wraz z kontekstami i frazami występującymi w zabytkach. Wyrazami hasłowymi są oryginalne zapisy (w słowniku K. Polańskiego hasłami są odczytania wyrazów połabskich). Każde hasło zawiera odczytanie wyrazu (i cytowanych fragmentów zabytkowych tekstów), a także zwięzłą informację etymologiczną: odtworzenia wcześniejszej postaci wyrazu i wskazanie wybranych odpowiedników słowiańskich bądź przytoczenie źródła zapożyczenia, podana jest też podstawowa literatura (z ewentualnym zaznaczeniem mylnych wcześniejszych odczytań czy interpretacji zapisów).

8. Słowniki etymologiczne języków wschodniosłowiańskich

8.1. Język rosyjski. Spośród wszystkich języków słowiańskich najdłuższą tradycję i najliczniejszy dorobek ma leksykografia etymologiczna języka rosyjskiego.

8.1.1. Jak już wspomniałem, pierwszy rosyjski słownik etymologiczny N. V. Gorjaewa i jego drugie poprawione wydanie opublikowano pod koniec XIX w. (poprawki i dopełnienia do nich wyszły w pierwszych latach następnego stulecia)⁵⁹. Ten słownik wraz z wersją udoskonaloną i dopełnieniami (trzeba wszakże pamiętać, że to ciągle jeszcze był bardziej słownik porównawczy niż ściśle etymologiczny) ma dziś już tylko historyczne znaczenie, chociaż do jego drugiego wydania odwoływał się (zwłaszcza przy etymologizowaniu zapożyczeń, ale nie tylko) M. Vasmer, zwykle krytycznie, ale czasem z aprobatą (np. w artykułach *батра́к*, *бедрене́ц*, *бельэта́ж*, *бенуа́р*, *берда́нка*, *березозол*, *беи́мёт*, *би́лень*, *бирюльки*, *бланк*, *болт*, *борови́нка*, *бота́ника*, *брухме́ль*, *брюне́т*,

⁵⁶ K. Polański [zesz. 1: T. Lehr–Spławiński, K. Polański], *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich*, 1–6, Wrocław: Ossolineum, 1962; Warszawa: Energeia, 1994.

⁵⁷ Zob. W. Boryś, *op. cit.*, s. 26.

⁵⁸ R. Olesch, *Thesaurus Linguae Dravaenopolabicae*, I–IV, Köln : Wien, 1983–1987.

⁵⁹ Н. В. Горяев, *Опыт сравнительного этимологического словаря литературного русского языка*, Тифлис 1892; те́ же, *Сравнительный этимологический словарь русского языка*, Тифлис 1896; те́ же, *К сравнительному этимологическому словарю русского языка* [издания 1896 года]. *Дополнения и поправки*, Тифлис 1901; те́ же, *Этимологическое объяснение наиболее трудных и загадочных слов в русском языке. К сравнительному этимологическому словарю русского языка. Новые дополнения и поправки*, Тифлис 1905.

бўдра, будыль, бузён, букóлик, булдыга, булыня, бўрка itd.). Często jednak objaśnienia Gorjaewa bywają wątpliwe, bądź naiwne.

8.1.2. Pierwszy bardziej nowoczesny słownik etymologiczny języka rosyjskiego (a jednocześnie pierwszy taki słownik języka słowiańskiego) był autorstwa profesora moskiewskiego gimnazjum A. G. Preobrażenskigo (około 1850–1918); większość tekstu słownika (do hasła *суляя*) została opublikowana w latach 1910–1914, natomiast końcową część, pozostawioną w rękopisie (hasła od *мело* do *ящур*) wydano dopiero w r. 1949⁶⁰. Fragmenty rękopisu (koniec litery *С* i początek *Т* oraz całe litery *Ф* i *Х*) nie zachowały się. W słowniku objaśniane są wyrazy rodzime i wybrane zapożyczenia. Zastosowano gniazdowy układ haseł, objaśniany jest wyraz uznany za podstawowy, natomiast wyrazy pochodne (lub uznawane za takie przez autora) są tylko wymieniane, np. pod hasłem *горсть* przytacza *горстка, горсточка, пригоршину* i dialektalne *разгорнуть, сгорнуть, разгартывать, пригороци*. Podobnie wśród innoślówiańskich odpowiedników cytuje się ekwiwalenty rosyjskiego wyrazu hasłowego, jak i wyrazy pochodne od nich (np. pol. *garść, przygarść, garnąć*). W razie potrzeby przytoczono również pokrewne wyrazy indoeuropejskie, podając postać „ogólnosłowiańską” i rdzeń indoeuropejski. Najważniejszą nowością wprowadzoną przez Preobrażenskigo (wzorującego się zapewne na słowniku Bernekera) było przedstawienie różnych poglądów na pochodzenie konkretnego wyrazu i cytowanie istniejącej w początkach ubiegłego stulecia slawistycznej i indoeuropeistycznej literatury etymologicznej. Pozytywną ocenę tego słownika, wszakże ze wskazaniem różnych niedostatków i propozycjami uzupełnień, przedstawił B. M. Ljapunov⁶¹. Obecnie słownik Preobrażenskigo ma głównie wartość historyczną (ale ciągle przywoływane bywają różne zawarte w nim etymologie), ale aż do czasu publikacji dzieła Vasmera był podstawowym słownikiem etymologicznym języka rosyjskiego.

8.1.3. Kolejny słownik etymologiczny języka rosyjskiego jest dziełem wielkiego niemieckiego slawisty Maxa Vasmera (1886–1962). M. Vasmer od początku swej działalności naukowej zajmował się badaniami rosyjskiej leksyki, różnych jej odmian i warstw genetycznych, wiele uwagi poświęcając studiom etymologicznym; z tego zakresu opublikował wiele do dziś fundamentalnych prac. Systematyczną pracę nad rosyjskim słownikiem etymologicznym podjął w 1938 r., jednakże bombardowanie Berlina w styczniu 1944 r. zniszczyło częściowo już

⁶⁰ А. Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1910–1914. Ostatnią część słownika opublikowano w czasopiśmie „Труды Института русского языка АН СССР”, t. 1, Москва 1949 [przedruk całości słownika w dwóch tomach: Москва 1959].

⁶¹ Б. М. Ляпунов, *Этимологический словарь русского языка А. Г. Преображенского*, „Известия Отделения русского языка и словесности АН СССР”, 30 (1925), s. 1–22; tenże, *Поправки и дополнения к этимологическому словарю Преображенского*, „Известия Отделения русского языка и словесности АН СССР”, 31 (1926), s. 31–42.

gotowy rękopis słownika, zgromadzone materiały słownikowe oraz bogatą bibliotekę slawistyczną autora. W ciężkich latach powojennych w Niemczech, mimo utrudnień w dostępie do bibliotek naukowych i w związku z tym do wielu opracowań naukowych, Vasmerowi udało się napisać na nowo trzytomowy słownik etymologiczny, który zeszytami ukazywał się w latach 1950–1958⁶². Powstało w ten sposób jedno z najważniejszych dzieł w słowiańskiej leksykografii etymologicznej, które już w trakcie publikacji i po wydaniu całości przyjmowane było z ogromnym zainteresowaniem licznych uczonych, podkreślających w recenzjach wielkie znaczenie słownika, ale wskazujących również pewne jego niedostatki słownika, pominięte wyrazy, podających nierzadko różnego rodzaju szczegółowe poprawki bądź uściślenia do poszczególnych haseł, do chronologii wyrazów, uzupełnienia materiałowe (rosyjskie oraz innojęzyczne) i bibliograficzne, czasem kwestionujących zawarte w słowniku objaśnienie etymologiczne⁶³. Zostało ono także docenione przez uczonych rosyjskich⁶⁴. W kilka lat po publikacji oryginału zaczęto tłumaczyć słownik na język rosyjski: w latach 1964–1973 wydano po raz pierwszy (potem kilka razy wznawiane) tłumaczenie rosyjskie słownika M. Vasmera w czterech tomach, przełożone przez O. N. Trubačewa i przez niego opatrzone licznymi, ważnymi dopełnieniami⁶⁵; w tłumaczeniu pominięto jednakże analizowane przez Vasmera wulgaryzmy.

Zamierzeniem M. Vasmera było umieszczenie w słowniku całej wymagającej objaśnienia etymologicznego leksyki rosyjskiej we wszystkich jej odmianach, uwzględnił więc słownictwo języka literackiego (współczesne i dawne), słownictwo historyczne (łącznie ze staroruskim), bogate słownictwo rosyjskich dialek-

⁶² M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III, Heidelberg 1950–1958.

⁶³ W trakcie ukazywania się słownika recenzje poszczególnych jego części publikowali np. S. Bodnarczuk („Wiener slavistisches Jahrbuch”, 2 (1951–1952), s. 195–198; 3 (1953), s. 115–121; 4 (1955), s. 147–154; 5 (1956), s. 28–36), R. Jakobson („Word”, VII, 1951, s. 187–191; VIII, 1952, s. 387–390), V. Machek („Listy Filologické”, 75 (1951), s. 158–159; „Slavia”, 23 (1954), s. 63–67; „Slavia”, 28 (1959), s. 267–280); J. Otrębski („Lingua Posnaniensis”, 5 (1955), s. 187–189; 6 (1957), s. 175–181; 7 (1959), s. 296–297); F. Sławski („Język Polski”, r. 34 (1954), s. 314–320; r. 36 (1956), s. 70–73), B. Unbegaun („Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, 48 (1952), № 2, s. 93–97; 50 (1954), № 2, s. 169–174; 52 (1956), № 2, s. 166–177). Najpełniejszą, najbardziej szczegółową recenzję całego słownika ogłosił E. Dickenmann, „Rocznik Slawistyczny”, r. 21 (1960–1961), s. 111–147 (zawiera m.in. uwagi do ponad 250 haseł).

⁶⁴ Pierwszą bodaj recenzję w Rosji, przedstawiającą dokładną charakterystykę słownika, opublikował O. N. Trubačev w czasopiśmie „Вопросы языкознания”, 1960, № 3, s. 60–69.

⁶⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV, Москва 1964–1973. W tym wydaniu dopełnienia są włączone do tekstu słownika, natomiast dalsze dopełnienia Trubačewa w kolejnych wydaniach (przedrukach) umieszczono na końcu tomów: w wydaniu drugim (Москва 1986): t. I, s. 563–576 (w postawieniu), t. III, s. 828–832 i t. IV, s. 853–864 [por. przedruk w: tegoż *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*, т. 1, Москва 2004, s. 453–463].

tów oraz leksykę różnych specjalnych odmian języka rosyjskiego (np. żargonową, zawodową, wędrownych handlarzy itp.). W tym celu wykorzystał ogromną ilość różnorodnych źródeł językowych (nie tylko słownikowych), historycznych, dialektologicznych, etnograficznych itd. Słownik imponuje więc bogactwem materiału faktograficznego. Oczywiście Vasmer mógł uwzględniać tylko słownictwo dostępne w czasie tworzenia słownika. Później opublikowano liczne fundamentalne rosyjskie słowniki historyczne i dialektalne, te i inne publikacje udostępniły wiele wcześniej nieodnotowanych leksemów, uściśliły wiedzę o semantyce czy zasięgach geograficznych licznych innych leksemów, powstało także wiele ważnych językoznawczych opracowań różnych działów rosyjskiej leksyki. Pod tymi względami częściowo uzupełniają i aktualizują słownik Vasmera dopełnienia umieszczone przez O. N. Trubačewa we wzmiankowanym rosyjskim przekładzie.

Leksyka rodzima w słowniku Vasmera opracowana jest bardzo starannie. Na ogół wyczerpująco jest też cytowany odpowiedni materiał słowiański i indoeuropejski i stosowne rekonstrukcje. Autor wybierał najbardziej prawdopodobne objaśnienia etymologiczne, obficie cytował i krytycznie omawiał znaną w jego czasach literaturę etymologiczną. Trzeba wszakże nadmienić, iż mimo zwracania uwagi na strukturę etymologizowanych wyrazów, w słowniku pozostała część etymologii czysto pierwiastkowych.

Gruntownie opracował Vasmer również bardzo liczne w języku rosyjskim i jego dialektach zapożyczenia obce z wielu innych języków należących do różnych grup językowych. Badania Vasmera, wykorzystujące także osiągnięcia wielu wcześniejszych uczonych, wniosły dużo nowych szczegółów do wiedzy o kontaktach języka rosyjskiego z najróżniejszymi językami, ale nie zawsze w pełni zadowalały specjalistów od innych języków, wskazujących zarówno na osiągnięcia, jak i niedostatki słownika pod tym względem⁶⁶.

Naukową wartość słownika Vasmera zwiększyło jego rosyjskie tłumaczenie, do którego wprowadzono liczne drobne poprawki i uściślenia w cytowanych przez autora materiałach leksykalnych oraz dodano pewną ilość wyrazów hasłowych, a przede wszystkim uzupełniono wiele objaśnień etymologicznych, zwłaszcza przez dopełnienia odpowiedniej literatury etymologicznej. Nic więc dziwnego, że powszechnie do celów naukowych używana jest bogatsza rosyjska wersja słownika Vasmera, zresztą łatwiej dostępna od niemieckiego oryginału.

8.1.4. Już w 1963 roku Moskiewski Uniwersytet Państwowy (МГУ) rozpoczął publikację etymologicznego słownika języka rosyjskiego opracowywanego przez zespół Gabinetu Słownika Etymologicznego tego Uniwersytetu (Кабинет

⁶⁶ Por. np. Э. В. Севортян, *О тюркских элементах в „Русском этимологическом словаре” М. Фасмера*, „Лексикографический сборник”, вып. V, Москва 1962, s. 11–29; В. А. Сербренников, *О финно-угорских этимологиях в „Этимологическом словаре русского языка” М. Фасмера*, „Лексикографический сборник”, вып. 5, Москва 1962, s. 30–35.

этимологического словаря МГУ) pod redakcją N. M. Šanskiego (ostatni wydany tom IX na literę Л zredagował on wspólnie z A. F. Žuravlewem)⁶⁷. Według przedmowy słownik ten ma się różnić od słowników A. Preobrażenskigo i M. Vasmera, gdyż ma to być „этимологический справочник словообразовательно-исторического характера” wykorzystujący nowsze osiągnięcia etymologii i leksykografii. Dobór objaśnianych słów i strukturę artykułów słownikowych przedstawiono we wstępie⁶⁸. Słownik zawiera objaśnienia etymologiczne rodzimych i zapożyczonych wyrazów podstawowych (i wybranych wyrazów pochodnych) należących do zasobu leksykalnego współczesnego języka rosyjskiego, wybrane dialektyzmy oraz archaizmy i historyzmy (o ile są odnotowane w podstawowych słownikach współczesnego języka), powszechnie znane terminy specjalne. Zapowiedziano objaśnienie etymologiczne w osobnych tomach końcowych antropimów i toponimów (co oczywiście nie zostało zrealizowane, skoro słownika nie doprowadzono nawet do połowy alfabetu). Starannie i krytycznie opracowano części etymologiczne każdego artykułu słownikowego, wykorzystano przy tym najnowszą literaturę etymologiczną rusycystyczną i sławistyczną, dostępną w czasie opracowywania danego tomu. Niestety słownik ten nie jest wolny od pomyłek i błędów, niekiedy przykrych, np. przytoczenie pod hasłem *жидкий* jako odpowiednika (fonetycznego, nie zaś semantycznego) pol. *rzadki*⁶⁹. Słownik mógłby być dziełem pożytecznym, gdyby był doprowadzony do końca alfabetu.

8.1.5. O znaczeniu słownika Vasmera w rosyjskiej leksykografii etymologicznej świadczą podjęte próby stworzenia „nowego Vasmera”, czyli pełniejszej, nowocześniejszej wersji tego słownika. Jedna z tych prób doprowadziła do powstania nowego trzytomowego rosyjskiego słownika etymologicznego, rezultatem drugiej próby będzie zapewne bardzo obszerny, wielotomowy słownik, skoro w wydanym ostatnio piątym tomie rozpoczęto dopiero hasła na trzecią literę rosyjskiego alfabetu *В*.

8.1.6. Pierwszym z dzieł mających nawiązywać do Vasmera jest napisany po angielsku słownik trzytomowy *Russian Etymological Dictionary*, którego autorem jest rosyjski indoeuropeista, albanolog i sławista Vladimir Orel (1952–2007), po emigracji z Rosji pracujący w Izraelu, Kanadzie i USA. Słownik wydano w Kanadzie (tom III już po śmierci autora)⁷⁰. Przedwcześnie zmarły uczony,

⁶⁷ *Этимологический словарь русского языка*, автор–составитель Н. М. Шанский, т. I–IX, Москва: Издательство Московского университета, 1963–1999.

⁶⁸ Zob. też Н. М. Шанский, *Принципы построения русского этимологического словаря словообразовательно-исторического характера*, „Вопросы языкознания”, 1959, № 5, s. 32–42.

⁶⁹ *Op. cit.*, т. I, вып. 5, 1973, s. 291.

⁷⁰ V. Orel, *Russian Etymological Dictionary*, Vol. 1–3, Calgary 2007–2008. Wbrew spotykanej opinii, nie jest to pierwszy rosyjski słownik etymologiczny napisany po angielsku, wcześniejszy był stosunkowo niewielki (266 stron), przeznaczony dla studentów słownik: T. Wade, *Russian Ety-*

autor także trzech innych słowników etymologicznych różnych języków (*Albanian Etymological Dictionary*, 1998; *Handbook of Germanic Etymology*, 2003 i we współautorstwie z O. Stolbową *Hamito-Semitic Etymological Dictionary*, 1995), swe ostatnie dzieło nazywał nieco na wyrost „nowym Vasmerem”. Z tego niedostępnego mi w całości słownika znam tylko przypadkowe, niewielkie fragmenty (fotografie kilku stron na literę Г), z których można wywnioskować, że autor uwzględnił oprócz podstawowych wyrazów rodzimych języka literackiego także zapożyczenia (w tym również nowsze, np. *забардин, замбырзеп*). Dość regularnie podał informacje o chronologii wyrazów. Pochodzenie wyrazów objaśnił zwięźle, podając wyraz podstawowy względnie wyjściową formę prasłowiańską i odpowiedniki innosłowiańskie; przy zapożyczeniach przytoczone jest bezpośrednio źródło wyrazu rosyjskiego i czasem wzmianki o genezie wyrazu źródłowego. Zwykle około połowy objętości hasła zajmuje przytoczenie literatury etymologicznej, przede wszystkim słowników etymologicznych począwszy od Miklosicha, ale rzadziej też monografii i artykułów etymologicznych, w których wyraz jest etymologizowany; w nawiasach przytaczane są bardzo skrótowe informacje wskazujące, że w konkretnym źródle wyraz był odmiennie objaśniony. Z powodu nieznamość całego słownika nie mogę tu w pełni oceniać jego wartości i tego, co wniósł do rosyjskiej etymologii.

8.1.7. Jako swego rodzaju nowocześniejsza, doskonalsza i obszerniejsza wersja słownika Vasmera pomyślany jest słownik A. E. Anikina, będący w trakcie realizacji (opublikowano dotychczas pięć tomów, zawierających artykuły słownikowe na litery А i Б oraz początek litery В (do hasła *вакумаф*))⁷¹. Założenia tego słownika przestawił autor w osobnym obszernym opracowaniu⁷². Słownik ma być wyczerpującym thesaurusem etymologicznym, objaśniającym pochodzenie nie tylko apelatywnej leksyki literackiego języka rosyjskiego, ale też imion własnych i nazw geograficznych oraz bogatej rosyjskiej leksyki dialektalnej, a także historycznej leksyki staroruskiej i starorosyjskiej. Gruntownie uaktualnione są objaśnienia etymologiczne poszczególnych wyrazów przez przedstawianie nowych objaśnień oraz przez wykorzystanie najnowszych osiągnięć etymologii rosyjskiej, słowiańskiej, indoeuropejskiej oraz badań leksykalnych i etymologicznych języków, z których zapożyczane były wyrazy do języka rosyjskiego i jego dialektów. Sądząc po wydanych dotychczas tomach, dzieło A. E. Anikina, będące obecnie na początku realizacji, zaplanowane jest jako kilkudziesięciotomowy słownik, przy-

mological Dictionary. Russian Languages Series, London 1996: Bristol Classical Press; według dostępnych w Internecie informacji ma to być kompilacja innych rosyjskich słowników etymologicznych, oparta bodaj głównie na popularnonaukowym słowniku G. P. Cyganenki z 1970 r. (zob. przypis 78).

⁷¹ А. Е. Аникин, *Этимологический словарь русского языка*, I–V, Москва 2007–2011.

⁷² А. Е. Аникин, *Русский этимологический словарь (проект)*, Москва 2007.

puszczalnie najobszerniejszy i objaśniający największą ilość wyrazów słownik etymologiczny pojedynczego języka słowiańskiego. Jego wartość naukową będzie można oceniać po udostępnieniu większej ilości tomów.

8.1.8. Jako dzieło przeznaczone dla szerokiego kręgu czytelników (mające wszakże niewątpliwą wartość naukową) pomyślany został oryginalny słownik historyczno-etymologiczny znanego rusycysty, wytrwałego badacza leksyki rosyjskiej, profesora Uniwersytetu Moskiewskiego Pawła Ja. Černycha (1896–1970). Słownik wydano ponad 20 lat po śmierci autora⁷³. Wykorzystano więc w nim zarówno zabytki językowe, jak i literaturę etymologiczną opublikowane do 1970 r. Słownik objaśnia leksykę współczesnego literackiego języka rosyjskiego (rodzimą i dawniej zapożyczoną), ale także zawiera sporo leksyki dialektalnej, nierzadko cytowane jest słownictwo historyczne. Zgodnie z tytułem słownika wiele uwagi poświęcono historii poszczególnych wyrazów (i ich derywatów) w języku rosyjskim. Starannie zebrane są innosłowiańskie odpowiedniki objaśnianych wyrazów (nierazko przytaczane są również innosłowiańskie ekwiwalenty znaczeniowe), zwykle również z derywatami. Przy wszystkich wyrazach podane jest ich znaczenie, zresztą słownik wyróżnia się wnikliwym opracowaniem semantyki, również wskazywaniem znaczeń pierwotnych. W części etymologicznej artykułów w razie potrzeby przytaczana jest forma prasłowiańska (nazywana tu ogólnosłowiańską) oraz pokrewne wyrazy indoeuropejskie z rekonstrukcją pierwiastka lub bazy praindoeuropejskiej. Autor krytycznie podchodził do istniejących objaśnień etymologicznych, zwykle argumentował prawdopodobieństwo jednego z nich i tylko tu przytaczał stosowne dane bibliograficzne. Równie starannie są w słowniku opracowane zapożyczenia z różnych języków.

8.1.9. Również opracowany z myślą o szerokich kręgach czytelniczych (wg wydawcy przeznaczony dla studentów, aspirantów, wykładowców) jest wydany w r. 2010 dwutomowy słownik etymologiczny współczesnego języka rosyjskiego autorstwa A. K. Šapošnikowa⁷⁴. Cały słownik zawiera około 5000 haseł. W każdym podana jest zwięźle historia wyrazu w języku rosyjskim (poświadczenia w zabytkach językowych) i jego pochodzenie: jeśli wyraz ma genezę prasłowiańską, podawana jest rekonstrukcja formy w tym prajęzyku (z ewentualnym określeniem, z której części epoki prasłowiańskiej pochodzi, np. wczesno- czy późnoprzasłowiańskiej) i w razie potrzeby informacje o praindoeuropejskiej genezie tej praformy z przytoczeniem wybranych pokrewnych wyrazów indoeuropejskich (najczęściej bałtyckich). Wyróżnia ten słownik pominięcie ważnej części sensownie opracowanych haseł, mianowicie innosłowiańskich odpowiedników

⁷³ П. Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка. 13560 слов*, I–II, Москва, 1993 (2-е издание, стереотипное: Москва, 1994).

⁷⁴ А. К. Шапошников, *Этимологический словарь современного русского языка*, в 2 томах, 1–2, Москва: изд. Флинта, Наука, 2010.

wyrazów rosyjskich (tak jest przynajmniej w części słownika, której fotografie udało mi się zdobyć, w hasłach na *Л* i *М*).

8.1.10. W rosyjskiej leksykografii etymologicznej pojawiły się także pierwsze słowniki etymologiczne dialektów. Pierwszym rosyjskim etymologicznym słownikiem dialektalnym jest słownik zapożyczeń z języków uralskich, altajskich i paleosyberyjskich w rosyjskich gwarach Syberii A. E. Anikina⁷⁵, będący ważnym dopełnieniem słownika Vasmera, wykorzystującym dość liczne nowsze zbiory rosyjskiej leksyki gwarowej z obszaru Syberii oraz nowsze słowniki języków i dialektów, z których wyrazy przenikały do syberyjskich gwar rosyjskich. Jest tu objaśnionych bardzo wiele rosyjskich wyrazów gwarowych, które nie były znane Vasmerowi, w wielu wypadkach autor skorygował etymologię Vasmera, jest także odnotowana duża grupa wyrazów, których pochodzenia nie udało się autorowi słownika ustalić (Anikin słusznie pisze, że już zestawienie takich wyrazów jest osiągnięciem, stwarzającym perspektywę dalszych studiów etymologicznych). Wiadomo też o publikacji materiałów do słownika etymologicznego zapożyczeń ugrofińsko-saamskich w gwarach północnorusyjskich pod redakcją A. K. Matveewa⁷⁶.

8.1.11. Etymologów badających leksykę rosyjską interesowało także pochodzenie specjalnego słownictwa różnych rosyjskich żargonów. Pierwszy na szerszą skalę wprowadził leksykę żargonową do słownika etymologicznego M. Vasmer. W ostatnich latach ukazał się pierwszy osobny słownik etymologiczny jednego rosyjskiego żargonu, mianowicie historyczno-etymologiczny słownik rosyjskiego żargonu więziennego M. A. Gračewa i V. M. Mokienki⁷⁷; jest to nowość w słowiańskiej leksykografii etymologicznej. Co prawda praca ta ma charakter słownika popularnonaukowego, ale zawiera interesujące informacje o historii i genezie sporej ilości argotyzmów wyrazowych i frazeologicznych, których część weszła do rosyjskiego języka potocznego. Niektóre z artykułów słownikowych mogą być przydatne przy ustalaniu pochodzenia argotyzmów w innych językach słowiańskich, np. pol. *fart*, *kiryć*, *kiry*, *klawy*, *ksywa*, *lipa*.

8.1.12. Na koniec warto odnotować istnienie kilku słowników etymologicznych języka rosyjskiego o charakterze popularnonaukowym, przeznaczonych dla szerokiej publiczności⁷⁸ lub ostatnio coraz liczniejsze takie słowniki do użyt-

⁷⁵ А. Е. Аникин, *Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*, Новосибирск 1997; 2-е издание, исправленное и дополненное, Москва : Новосибирск 2000.

⁷⁶ *Материалы для словаря финно-угро-самодийских заимствований в говорах Русского Севера*, ред. А. К. Матвеев, Екатеринбург 2004.

⁷⁷ М. А. Грачев, В. М. Мокиенко, *Русский жаргон. Историко-этимологический словарь*, Москва 2008.

⁷⁸ Г. П. Цыганенко, *Этимологический словарь русского языка*, Киев 1970; Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва 1961; изд. 2-ое, Москва 1972; Н. М. Шанский, Т. А. Боброва, *Этимологический*

ku szkolnego (na różnym poziomie, od szkolnictwa podstawowego do wyższego)⁷⁹.

8.2. Język ukraiński. Dwa pierwsze etymologiczne słowniki języka ukraińskiego zostały wydane w Kanadzie, opracowali je emigracyjni uczeni ukraińscy. Prawdopodobnie z tego powodu nie znajdujemy o nich nawet wzmianki we wstępie do najważniejszego wielotomowego słownika etymologicznego wydawanego później w Kijowie.

8.2.1. Jeden ze słowników wydanych w Kanadzie, uważany za pierwszy słownik etymologiczny języka słowiańskiego napisany po angielsku, jest autorstwa Jarosława Bohdana Rudnyckiego (1910–1995), wybitnego ukraińskiego językoznawcy, etymologa, folklorysty, ucznia przedwojennych polskich profesorów Uniwersytetu Lwowskiego i asystenta tej uczelni, przez pół wieku pracującego jako profesor na emigracji w Kanadzie. Słownik nie jest ukończony, zawiera tylko hasła od A do Ж⁸⁰. Przeważają w nim objaśnienia genezy wyrazów zapożyczonych z różnych języków (w tym sporo z polskiego). Rzadsze są rodzime wyrazy słowiańskiego pochodzenia. W artykułach słownikowych im poświęconych oczywiście cytowane są odpowiedniki innośłowiańskie, w razie potrzeby rekonstrukcja postaci prasłowiańskiej, wskazanie na podstawowy pierwiastek praindoeuropejski i przytoczenie wybranych pokrewnych wyrazów indoeuropejskich. Jest też krótki przegląd literatury etymologicznej, zarówno popierającej etymologię przyjętą przez autora, jak i podającej odmienne objaśnienie.

8.2.2. Inny charakter ma popularnonaukowy z założenia słownik opracowany przez hierarchę Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej metropolitę Iłariona (Hilariona), noszącego świeckie nazwisko Ivan I. Ohijenko (1882–1972), wybitnego i płodnego uczonego, filologa, językoznawcę, literaturoznawcę, autora kilku

словарь русского языка, Москва 1994; А. В. Семенов, *Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я*, Москва 2003; Г. А. Крылов, *Этимологический словарь русского языка*, Санкт-Петербург 2005; Н. А. Сетков, *У слов своя история: этимологический словарь для любознательных*, Красноярск 2005; И. Уразов, *Почему мы так говорим: из истории происхождения слов*, Таллин 2008,

⁷⁹ Нр. *Школьный этимологический словарь*, Калинин 1955; Е. Березович, *Этимологический словарь русского языка для школьников*, Екатеринбург 2000; *Школьный этимологический словарь*, изд. ТЕН-Видео, 2006; И. С. Пигулевская, *Школьный этимологический словарь*, Москва 2007; О. Д. Ушакова, *Откуда пришли слова. Этимологический словарь школьника*, Санкт-Петербург 2008; О. А. Шаповалова, *Этимологический словарь русского языка*, Ростов-на-Дону 2008; Г. Н. Сычева, *Этимологический словарь школьника*, Ростов 2009; В. И. Круковер, *Школьный этимологический словарь русского языка*, изд. РОСТкнига, 2010; *Школьный этимологический словарь русского языка*, ред. Л. И. Кружкова, изд. Виктора Плюс, 2010; Е. Л. Березович, Н. В. Галинова, *Этимологический словарь русского языка, 7–11 класс. 1600 слов, происхождение, исторические связи*, Москва 2011.

⁸⁰ J. B. Rudnyckij, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Vol. 1–2 (22 fasc.), Winnipeg, 1962–1982.

słowników, tłumacza Biblii na ukraiński, przed wojną profesora wyższych uczelni w Polsce, a po wojnie w Kanadzie, przy tym działacza społecznego i politycznego. Już po jego śmierci wydano w czterech tomach w Kanadzie pozostały w rękopisie (bez zagubionych wielu kart, częściowo tylko przygotowanym do druku, wymagającym wielu dopełnień, zwłaszcza na litery od *M* do *Я*) słownik etymologiczno-semantyczny języka ukraińskiego⁸¹. Podstawową zaletą tego słownika jest interesujący dobór leksyki ukraińskiej (z dużą ilością zachodnioukraińskich regionalizmów i dialektyzmów), jej staranna analiza semantyczna, ilustrowana cytatami z zabytków językowych, z literatury pięknej, bądź z folkloru, przedstawienie historii (a nieraz i geografii) poszczególnych wyrazów. W słowniku uwzględnione są także nazwy geograficzne (nazwy krain, toponimy, hydronimy) i liczne imiona osobowe. Część etymologiczna poszczególnych artykułów słownikowych przedstawia się zwykle dość skromnie. Lepiej opracowane są liczne zapożyczenia z różnych języków, np. polonizmy, rusycyzmy, hungaryzmy, turcyzmy, liczne biblizmy (uznawane za hebraizmy), z podaniem źródła zapożyczenia (czasem tylko języka, z którego ma wyraz pochodzić) i ewentualnie także drogi jego przeniknięcia do języka ukraińskiego. Natomiast przy wyrazach rodzimych podany jest najczęściej jedynie fonetyczny odpowiednik staro-cerkiewno-słowiański (jeśli istnieje) lub w innych językach słowiańskich (nieraz, zwłaszcza w tomie III i IV, dodali je redaktorzy słownika) bez bliższych wyjaśnień, sporadycznie ze wzmianką o indoeuropejskiej genezie wyrazu. Odwołania do prac i słowników etymologicznych pojawiają się nieczęsto (autor słownika wyraźnie najbardziej cenił polski słownik etymologiczny A. Brücknera, redaktorzy słownika dodawali też, przede wszystkim w dwu ostatnich tomach, odwołania do słownika etymologicznego M. Vasmera i rzadziej do innych źródeł). W etymologicznej części słownika autor nie miał ambicji tworzenia oryginalnych i szczegółowych objaśnień, ale często wymieniał różne objaśnienia rozpatrywanego wyrazu (zwykle bez podania autorów poszczególnych etymologii), nie wahał się też wyrazić swego sceptycyzmu co do przywoływanych cudzych wersji etymologicznych, napomykać o swoich zastrzeżeniach lub wątpliwościach (nieraz pisze, że to „tylko hipotezy”)⁸².

⁸¹ Митрополит Иларіон, *Етимологічно-семантичний словник української мови*, I–IV (т. I і II: за редакцією Ю. Мулика-Луцика, т. III: редакція й доповнення Ю. Мулика-Луцика, т. IV: редакція й доповнення М. Ласло-Куцюк), Winnipeg 1979–1994. Словник jest owocem wieloletniej pracy: pierwsze wersje jego fragmentów autor publikował już w latach 1934–1935 w wychodzącym w Warszawie czasopiśmie „Рідна Мова”, potem w 1964–1965 w wydawanym przez siebie w Winnipeg czasopiśmie „Віра й культура” wydrukował jako „drugie wydanie” początkową część słownika (tylko hasła na literę *A*).

⁸² Нр. s.v. **бачити** pisze „Походження докладно не вияснене, але скоріше воно одного кореня з око, очі; коли б „баки” визначало очі, тоді походження „бачити” було б зовсім ясне. Е. Вернекер... намагається вивести „бачити” від неіснуючого „ачити”, від „око”, але коли від „око”, то чому скрізь у словах групи „бачити” (за Вернекером б-ачити з об-ачити) маємо **а** на-

8.2.3. W 1982 r. zaczęto wydawać w Instytucie Językoznawstwa im. O. O. Potebni w Kijowie wielotomowy (wg zapowiedzi siedmiotomowy) zespołowy słownik etymologiczny języka ukraińskiego pod naczelną redakcją O. S. Melnyčuka, w 2011 r. ma być ukończone wydawanie części artykułowej (t. 6: У–Я)⁸³. Słownik jest pomyślany jako etymologiczny thesaurus języka ukraińskiego, analizowana jest w nim poświadczona w źródłach z dwu ostatnich stuleci leksyka języka standardowego i gwar ludowych, stosunkowo rzadko są cytowane materiały historyczne (i tylko przy nich znajdujemy informacje chronologiczne, np. w hasłach *горілка, го́спіталь, гомівка, гра́дус, гранáта, граф, Грузо́рій, гриш*). Etymologizowane są także imiona osobowe. Artykuły słownikowe opracowane są wyczerpująco, zawierają imponującą ilość ukraińskiego materiału, zwłaszcza dialektalnego (część artykułów ma charakter haseł gniazdowych, w których cytowane są przejrzyste derywaty). Zwykle w pełni przytaczane są innosłowiańskie odpowiedniki i indoeuropejskie wyrazy pokrewne. Przejrzyste są objaśnienia etymologiczne z licznie cytowaną odpowiednią literaturą, wymienia się także poglądy etymologiczne odmienne od przyjętych przez autorów słownika, również uznane za wątpliwe. Słownik stanowi więc prawdziwe kompendium wiedzy o genezie leksyki ukraińskiej i wzbogaca wiedzę o leksyce słowiańskiej.

Na Ukrainie publikuje się też szkolne słowniczki etymologiczne przeznaczone dla uczniów⁸⁴, ale informacje o nich są jedynie ogólnikowe i niezbyt łatwe do zdobycia.

8.3. Język białoruski. Pierwszy i dotąd jedyny naukowy słownik etymologiczny języka białoruskiego to zespołowe wielotomowe dzieło opracowywane w mińskim Instytucie Językoznawstwa im. Jakuba Kołasa, publikowany od r. 1978 pod redakcją V. V. Martynowa (od t. 9 pod redakcją H. A. Cychuna)⁸⁵; ostatnio opublikowany tom 13 został doprowadzony do hasła *тpанкáч*). Słownik ma zawierać cały wymagający objaśnienia etymologicznego zasób leksykalny białoruskiego języka literackiego i jego dialektów, wykorzystywane jest również słownictwo starobiałoruskie. Szczególnie zwraca uwagę bogactwo słownictwa dialektalnego, wśród którego jest niemało lokalnych wyrazów ar-

голошене, а не о? Початкове б тут безумовно не из об-. Пояснення Бернекера сумнівне” (t. I, s. 125–126); s.v. *жезл, жéзло* czytamy: „Походження ст. сл. жьзль, жезль не вияснене. Різні погляди, — що воно нікто походить з латвійського zizlis (палка), з лат. *virga* (галузка), із ст. нім. *Kegil* (кілок), з литовського *žāgaras* (суха гиліяка), із ст. нім. *geisli* (прут), — це тільки гіпотези” (t. II, s. 35–36).

⁸³ *Етимологічний словник української мови*, 1–6, Київ 1982–2008 (остатni том 7 ma zawierać indeksy wyrazowe).

⁸⁴ Г. В. Тучапська, *Чому так називається? Етимологічний словник учня початкових класів*, Київ 1998; Г. В. Тучапська, М. М. Голуб, *Зазирни у слово. Етимологічний словник школяра*, Тернопіль: Навчальна книга Бог-Дан, 2000.

⁸⁵ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–13, Мінск 1978–2010.

chaicznych (zwłaszcza z gwar poleskich), zajmujących i ważnych dla poznania genezy i historii leksyki słowiańskiej. Każdy analizowany wyraz rozpatrywany jest w oddzielnym haśle, w osobnych hasłach umieszczane są nie tylko warianty morfologiczne tych samych leksemów dialektalnych, ale również odmianki fonetyczne. Starannie opracowano również leksykę zapożyczoną do gwar i do języka literackiego z sąsiednich języków (z rosyjskiego, polskiego, litewskiego). Autorzy słownika wielką wagę przywiązują do objaśnienia semantyki analizowanych wyrazów. Osobliwością tego słownika jest tworzenie osobnych wyrazów hasłowych z wyrazów homonimicznych (również tożsamy etymologicznie), także wtedy, gdy poszczególne, odrębne znaczenia są oczywistym wynikiem ewolucji semantycznej wyrazu. Stąd w słowniku znaczna ilość homonimicznych haseł, najczęściej są to 2 czy 3 hasła–homonimy, ale znajdujemy też np. 10 osobnych haseł *баба* (przy czym przy większości z nich wyjaśniono, że to metafory wyrazu *баба*₁ ‘stara kobieta; babka; położna; kobieta w ogóle’) i 18 haseł *бабка* czy 4 hasła *басятля*. Objasnienia etymologiczne w słowniku są starannie opracowane, zawierają stosowny materiał słowiański i indoeuropejski, krytycznie wykorzystano w nich i cytuje się odpowiednią literaturę odnoszącą się do danego wyrazu. Słownik należy niewątpliwie do lepszych słowiańskich słowników etymologicznych, a przy tym wyróżnia się bogactwem materiału: w dotychczasowych trzynastu tomach umieszczono około 30 tysięcy artykułów słownikowych.

W 2009 r. wydano na Białorusi szkolny słownik etymologiczny⁸⁶.

9. Słowniki etymologiczne języków południowosłowiańskich

9.1. Język staro-cerkiewno-słowiański. Pierwszą próbę słownika etymologicznego najstarszego literackiego języka słowiańskiego stanowiło dzieło F. Miklosicha *Radices linguae slovenicae veteris dialecti*⁸⁷, dziś już mocno przestarzałe i w zasadzie zapomniane. Język staro-cerkiewno-słowiański długo nie miał osobnego słownika etymologicznego na współczesnym poziomie. Oczywiście najwcześniej poświadczona leksyka staro-cerkiewno-słowiańska, w różny sposób analizowana w bardzo licznych podręcznikach oraz opracowaniach filologicznych i lingwistycznych właściwie od początku istnienia naukowej sławistyki, była dobrze reprezentowana w etymologicznych słownikach ogólnosłowiańskich począwszy od słowników A. Matzenauera i F. Miklosicha, często przytaczana w słownikach etymologicznych poszczególnych języków słowiańskich. Uświa-

⁸⁶ *Этымалагічны слоўнік школьніка*, Мінск 2009.

⁸⁷ F. Miklosich, *Radices linguae slovenicae veteris dialecti*, Wien 1845.

damiano sobie jednak potrzebę stworzenia oddzielnego słownika etymologicznego, który krytycznie podsumowałby dotychczasowe osiągnięcia w badaniach leksykologicznych i etymologicznych zasobów słownikowych zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich i przedstawiłby nowe interpretacje etymologiczne niedostatecznie bądź nieprzekonująco objaśnianych wyrazów. Przez długi czas pomocą w tym zakresie służyły inne prace, zwłaszcza podręczny słownik staro-cerkiewno-słowiański austriackich slawistów L. Sadnik i R. Aitzetmüllera, zawierający przydatny indeks etymologiczny⁸⁸. Wreszcie w czeskim środowisku slawistycznym, gdzie istniały długie i świetne tradycje badań paleoslawistycznych, ukoronowane publikacją znakomitego słownika staro-cerkiewno-słowiańskiego (*Slovník jazyka staroslověnského*, I–IV, Praha 1958–1997), podjęto prace nad słownikiem etymologicznym tego języka. Zespołowe opracowanie przez grupę kompetentnych badaczy ze środowiska brneńskiego zaowocowało już wydaniem piętnastu zeszytów słownika etymologicznego⁸⁹, doprowadzonych do hasła *sb*. Jest to bardzo starannie opracowany, wzorcowy słownik etymologiczny analizujący historyczną leksykę apelatywną i poświadczone w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich nazwy własne, zawierający wszystkie potrzebne informacje o każdym etymologizowanym wyrazie. Świetnie przedstawia się część etymologiczna każdego artykułu słownikowego, z przeglądem całej stosownej literatury naukowej, kompetentnym, przejrzystym, krytycznym zaprezentowaniem często bardzo licznych i różnorodnych wersji objaśnień etymologicznych i nierzadką propozycją nowej, oryginalnej etymologii. Sposób i wszechstronność opracowania haseł słownikowych sprawiają, że *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* jest jednym z wzorowych słowiańskich słowników etymologicznych, bardzo przydatnym i inspirującym nie tylko dla osób interesujących się najstarszym językiem literackim Słowian (a interesować się nim powinien każdy slawista), ale i dla badawczy leksyki i etymologii każdego języka słowiańskiego⁹⁰. Wielka szkoda, że nie ma równie wspaniale opracowanych i tak pełnych słowników etymologicznych dla dawnych faz rozwojowych innych języków słowiańskich, zwłaszcza staropolskiego, staroczeskiego, staroruskiego, starochorwackiego.

9.2.1. Język bułgarski. Pierwszy słownik etymologiczny języka bułgarskiego napisał znany indoeuropeista i slawista Stefan Stojanov Mladenov

⁸⁸ L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.

⁸⁹ *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, hl. red. E. Havlová [zesz. 7–12: red. A. Erhart, od zes. 13: red. I. Janyšková], seš. 1–15, Praha 1989–2010.

⁹⁰ Por. też uwagi współautorek słownika: I. Janyšková, H. Karliková, *Die Position des Etymologischen Wörterbuchs des Altkirchenslavischen (Etymologický slovník jazyka staroslověnského) in der diachronen Lexikographie*, [w:] *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress* (red. A. Braasch, C. Povlsen), II, Copenhagen 2002, s. 703–706.

(1880–1963), autor także bardzo licznych rozpraw i przyczynków etymologicznych; słownik został wydany jako „słownik etymologiczny i ortograficzny”⁹¹. Jest to słownik przeznaczony dla szerokich kręgów bułgarskich czytelników (których miał zainteresować pochodzeniem leksyki języka ojczystego), przy czym sporo miejsca w nim zajmuje materiał należący do działu ortograficznego, niewiele mający wspólnego z etymologią, zwłaszcza zestawienia wyrazów prefigowanych i złożonych, np. z *безъ-*, *благъ-*, *бозо-* itd. Interesująca nas część etymologiczna nie prezentuje się najlepiej. Autor starał się objaśnić pochodzenie leksyki bułgarskiego języka literackiego, ale uwzględnił także wiele prowincjonalizmów i dialektyzmów (w tym czasie zresztą norma leksykalna literackiej bułgarszczyzny nie była jeszcze utrwalona). Nie podaje jednak znaczeń etymologizowanych wyrazów, co nie tylko utrudnia lekturę, ale i nieraz samego autora sprowadza na manowce (rozpatruje bowiem w jednym haśle różne genetycznie wyrazy, nie dostrzegając ich różnego pochodzenia, na które wskazuje semantyka). Na dodatek nie objaśnia różnorodnych procesów i zmian fonetycznych czy morfologicznych, które zaszły w wyrazach na gruncie bułgarskim. Namiastką informacji o historii wyrazów jest przytaczanie postaci „starobułgarskich” (tj. staro-cerkiewno-słowiańskich bądź cerkiewnosłowiańskich), jeśli takie istnieją. Przytacza oczywiście odpowiedniki inno-słowiańskie (często z błędami i niekonsekwentnie), z niezrozumiałych powodów na samym końcu podaje przykłady z najbliższych bułgarszczyźnie języków południowosłowiańskich. Stosunkowo rzadko odtwarza postać prasłowiańską, natomiast zwykle rekonstruuje rdzeń praindoeuropejski i po nim przytacza pokrewne wyrazy z języków indoeuropejskich, zresztą nieraz pomijając najbliższe słowiańskiemu fakty bałtyckie. Cechą tego słownika są dalsze, dyskusyjne lub całkiem wątpliwe próby etymologii wyrazów i rdzeni praindoeuropejskich, co może zaspokajało ambicje autora–indoeuropeisty, ale nie potrzeby bułgarskich użytkowników słownika etymologicznego. Niewiele lepiej przedstawiają się etymologie innojęzycznych zapożyczeń w bułgarskim, zwłaszcza bardzo licznych w tym języku leksykalnych bałkanizmów⁹². Słownik S. Mladenowa ma zatem obecnie tylko wartość historyczną.

9.2.2. W początkach drugiej połowy XX w. w Bułgarskiej Akademii Nauk zrodził się pomysł opracowania nowego, wyczerpującego słownika etymologicznego języka bułgarskiego, przygotowanego przez zespół kompetentnych badaczy. *Bułgarski słownik etymologiczny* zaczął się ukazywać zeszytami od 1962 roku, pierwsze trzy tomy pod redakcją wybitnego indoeuropeisty i sławisty Vladimira Georgiewa (1908–1986), tom IV pod redakcją V. Georgiewa i Ivana Duridanowa

⁹¹ С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941.

⁹² Szczegółową krytyczną recenzję tego słownika, licznych zawartych w nim etymologii, z omówieniem luk w doborze etymologizowanej leksyki opublikował F. Sławski w „Roczniku Sławistycznym” [R. 26 (1948), s. 68–98].

(1920–2005), tom V: redaktorzy I. Duridanov, Marija Račeva i Todor At. Todorov, tom VI: redaktorzy M. Račeva i T. At. Todorov, tom VII: redaktor T. Todorov⁹³. Słownik dotychczas został doprowadzony do hasła *терясвам*. Jest on pomysłany jako etymologiczny thesaurus, obejmujący leksykę standardowego języka bułgarskiego, leksykę gwar ludowych (zresztą łącznie ze słownictwem z gwar macedońskich także spoza granic państwowych Bułgarii, z Macedonii Wardarskiej i Egejskiej) oraz bułgarskie słownictwo historyczne. Artykuły słownikowe zawierają imponujące bogactwo leksyki bułgarskiej, zwłaszcza ludowej. Analizy etymologiczne są staranne i wyczerpujące, obficie prezentowane są innoślwiańskie odpowiedniki i pokrewna leksyka indoeuropejska, stosowne rekonstrukcje prasłowiańskie i praindoeuropejskie, wyczerpująco i krytycznie wykorzystana i przytaczana jest literatura etymologiczna. Równie wzorowo opracowane są liczne w języku bułgarskim i jego gwarach wyrazy zapożyczone (protobułgaryzmy, bałkanizmy, helenizmy, turczyzmy itd.). Jeśli można temu słownikowi coś zarzucić, to głównie zbyt częste i łatwe objaśnianie wielu postaci (zwłaszcza gwarowych) kontaminacją różnych wyrazów.

9.3. Język macedoński: Jedynym większym językiem słowiańskim nie posiadającym wcale słownika etymologicznego jest język macedoński. Wszakże leksykę ludowych gwar macedońskich uwzględnia w znacznym stopniu *Български етимологичен речник* (o czym wyżej), chociaż traktuje ją jak leksykę bułgarską (jedynie cytowane lokalizacje materiału ujawniają jego macedońską proveniencję). Za przyczynek do macedońskiego słownika etymologicznego można uważać pracę A. G. Tachovskiego⁹⁴. Nic mi nie wiadomo, by w Macedonii istniał projekt realizacji słownika etymologicznego języka literackiego.

9.4. Język chorwacki i serbski: Język serbsko-chorwacki (który pod koniec XX w. podzielił się na język serbski, chorwacki, a także bośniacki i czarnogórski) długo nie miał słownika etymologicznego. Przez lata jego substytutem był publikowany w Zagrzebiu przez Jugosłowiańską Akademię Nauk i Sztuk (obecnie Chorwacka Akademia Nauk i Sztuk), w przeciągu prawie 100 lat, wielotomowy słownik akademicki języka chorwackiego czyli serbskiego (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb 1880–1976), w którym nierzadko pod wyrazami hasłowymi zamieszczano zwięzłe informacje etymologiczne (częstotliwość tych informacji i ich dokładność była różna w poszczególnych tomach, w zależności od redaktora danej części słownika), czasem sięgano do dawnego i przestarzałego

⁹³ *Български етимологичен речник*, t. I–VII, София 1962–2011 [strona tytułowa t. 1, dodana do ostatniego zeszytu włączonego do tego tomu, podaje datę wydania 1971; w rzeczywistości nie jest to data rozpoczęcia wydawania słownika, lecz data zakończenia publikacji zeszytów wchodzących w skład pierwszego tomu, pierwszy zeszyt ukazał się w r. 1962].

⁹⁴ А. Г. Таховски, *Грчки зборови во македонскиот народен говор. Прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик*, Скопје 1951.

opracowania Đ. Daničića⁹⁵. Uczeń filologowie chorwaccy i serbscy zdawali sobie sprawę z potrzeby osobnego słownika etymologicznego swego języka, tak ze względów praktycznych, jak i ściśle naukowych; wielu z nich publikowało szczegółowe studia i przyczynki etymologiczne (największy dorobek w tym zakresie miał P. Skok).

9.4.1. Z czasem słowniki etymologiczne zaczęły powstawać w Chorwacji⁹⁶. Prace nad pierwszym słownikiem etymologicznym podjął już w czasie II wojny światowej właśnie Petar Skok (1881–1956), wybitny chorwacki romanista, slawista, bałkanolog i onomasta. Intensywnie pracował nad tym dziełem pod koniec życia, już schorowany, w latach 1952–1955. Zostawił rękopis (częściowo w postaci stenogramu!) imponującego dzieła, którego niestety nie zdołał już przygotować do druku (stąd pewne niedostatki, np. zdarzające się odmienne objaśnienia tych samych wyrazów w różnych hasłach, brak jakichkolwiek objaśnień etymologicznych rozpatrywanych wyrazów w części artykułów słownikowych, pominięcia w literaturze przedmiotu, w tym nieraz ważnych prac samego Skoka). Publikację słownika nakładem Jugosłowiańskiej Akademii Nauk i Sztuk rozpoczęto w 15 lat po śmierci autora, przygotowania do druku rękopisu i opracowania indeksów wyrazowych podjął się Valentin Putanec (1917–2004), który wcześniej pomagał Skokowi przy pracy nad słownikiem. Wydano zaś to wielkie zawartością i objętością dzieło naukowe w ciągu zaledwie czterech lat⁹⁷.

Słownik P. Skoka to prawdziwy etymologiczny thesaurus, analizuje bowiem leksykę chorwacką i serbską zarówno współczesną, jak i historyczną, standardową i dialektalną, poza słownictwem apelatywnym szeroko uwzględniane są różnego rodzaju nazwy własne.

W słowniku P. Skoka konsekwentnie został zastosowany gniazdowy układ hasel. Poszczególne artykuły obejmują całe rodziny wyrazowe, łączone są w nich pokrewne leksemy, które były odrębnymi jednostkami leksykalnymi już w prądyku, zwykle bez potrzeby przytaczana bywa też wielka ilość derywatów, również późno utworzonych i mających całkiem przejrzystą budowę. W związku z tym wiele artykułów słownikowych jest bardzo obszernych, wielostronicowych, o skomplikowanej strukturze, nieprzejrzystych.

Słownik etymologiczny P. Skoka to wielkie dzieło, ogromne osiągnięcie naukowej serbokroatyki, jedno z najważniejszych źródeł o leksyce zachodniej części obszaru południowosłowiańskiego, o genezie, kształtowaniu i historii tej leksyki. Znajdujemy w nim znakomite rozwiązania szczegółowych problemów

⁹⁵ Đ. Daničić, *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb 1877.

⁹⁶ Zob. A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnici*, „Filologija”, 30–31 (1998), s. 35–40.

⁹⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak V. Putanec, I–IV, Zagreb 1971–1974.

etymologicznych, znakomite idee, doskonałe objaśnienia powstania i ewolucji poszczególnych wyrazów i rodzin wyrazowych rodzimego i obcego pochodzenia. Ale napotykałyśmy w tym słowniku pewne opuszczenia, oczywiście, niekiedy trudne do pojęcia błędy, nierzadkie niekonsekwencje w objaśnianiu pokrewnych wyrazów, pominięcia w przedstawianiu ważnych wcześniejszych badań. Na takie i podobne niedostatki słownika Skoka zwracali już uwagę autorzy recenzji⁹⁸.

9.4.2. Mimo że słownik P. Skoka wyróżnia się bogactwem cytowanej leksyki chorwackiej (nieco słabiej reprezentowane jest słownictwo serbskie), nie mógł zawierać całego zasobu leksykalnego, zwłaszcza dialektalnego. Od czasu powstania tego słownika ogromnie się rozwinęła dialektalna leksykografia chorwacka i serbska, powstało kilkadziesiąt nowych słowników gwarowych (zwłaszcza chorwackich w ostatnich dwóch dziesięcioleciach), w których odnotowano nieznanne wcześniej leksemy i rodziny wyrazowe, wzbogacono wiedzę o semantyce poszczególnych leksemów i ich geografii. Nic więc dziwnego, że z powodu wspomnianych niedostatków słownika Skoka i znacznego wzbogacenia dostępnej leksyki, zwłaszcza ludowej, pojawiły się idee opracowania do niego dopełnień i uzupełnień. Zrealizowany został trzytomowy słownik autorstwa zagrzebskiego romanisty Vojmira Vinji (1921–2007), zawierający „adriatyckie etymologie” (czyli głównie etymologie leksemów właściwych chorwackiemu dialektowi czakawskiemu)⁹⁹. Z warstw genetycznych chorwackiej „adriatyckiej” leksyki wynika, że w słowniku rozpatrzone są przede wszystkim romanizmy pochodzące z różnych epok i z różnych źródeł romańskich: relikty leksyki łacińskiej, zapożyczenia z języka starodalmatyńskiego, z dialektu weneckiego, z języka włoskiego (z toskańskiego), czyli leksyka będąca odbiciem wielowiekowej symbiozy chorwacko-romańskiej i historycznych związków ziem nadadriatyckich z Wenecją i Włochami. Stosunkowo rzadko autor rozpatrywał etymologię zapożyczeń z innych języków (np. germanizmów) i wyrazów o niejasnym czy dyskusyjnym pochodzeniu, a zupełnie wyjątkowo zajmuje się genezą również wymagających dopełnień i kry-

⁹⁸ Por. zwłaszcza F. Bezlađ, *Petar Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, „Radovi. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine”, knj. LX. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo 1977, s. 21–60; V. Vinja, *Romanica et Dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe. A l’occasion de la publication de Ier tome de l’ERHSJ de Petar Skok*, „Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa”, 33–36 (1972–1973), s. 547–571; tenże, *Romanica et Dalmatica dans le premier dictionnaire étymologique croate ou serbe. Remarques en marge des IIe et IIIe volumes de l’ERHSJ de Petar Skok*, „Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa”, 37 (1974), s. 149–185.

⁹⁹ V. Vinja, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, knj. I–III, Zagreb 1998–2004. Nie wiadomo, czy wobec śmierci autora (w 2007 r.) ukaże się zapowiedziany tom IV, mający zawierać indeksy wyrazowe. Pojawiły się również uzupełnienia do tego słownika, por. N. Vuletić, *Dopune „Jadranskim etimologijama” Vojmira Vinje. Prvi prilog*, „Croatia et Slavica Iadertina”, II, Zadar 2006, s. 135–144.

tycznego rozpatrzenia wyrazów rodzimych (tj. słowiańskiego pochodzenia), przy czym w tych nielicznych wypadkach ograniczał się do uzupełnień materiału leksykalnego przytaczanego przez Skoka.

Z takich samych przyczyn, czyli różnorodnych pominięć i niedostatków objaśnień wyrazów rodzimych (zarówno odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej, pochodzących z okresu starochorwackiego, jak i neologizmów późniejszych okresów dziejów języka) w słowniku Skoka oraz lepszej obecnie znajomości słownictwa ludowego, wydaje się konieczne opracowanie analogicznych do dzieła V. Vinji uzupełniających słowników etymologicznych chorwackiej ludowej (sztokawskiej, czakawskiej, kajkawskiej) leksyki pochodzenia rodzimego, czyli słowiańskiego.

9.4.3. Inny charakter ma chorwacki jednotomowy słownik etymologiczny zagrzebskiego kroatysty i etymologa Alemka Gluhaka¹⁰⁰, analizujący leksykę języka literackiego. Słownik zawiera około 1800 haseł, rozpatrzono w nim około 7800 chorwackich wyrazów (jeśli wliczać w to derywaty), ale brakuje wielu częstych chorwackich wyrazów wymagających objaśnienia etymologicznego, a autor niezbyt wiele uwagi poświęca ściśle kroatystycznym problemom różnych leksemów. W słowniku oczywiście przytaczany jest wybrany materiał słowiański, w razie potrzeby z rekonstrukcją postaci prasłowiańskiego wyrazu, ale wyraźnie więcej uwagi poświęca autor problemom indoeuropeistycznym konkretnej etymologii i materiałowi indoeuropejskiemu (to odnosi się również do zapożyczeń, gdzie mamy szczegółowe objaśnienia pochodzenia genezy wyrazów źródłowych, nawet jeśli zostały przejęte do chorwackiego za pośrednictwem innych języków). Słownik A. Gluhaka wyróżnia też spośród słowiańskich słowników etymologicznych uwzględnianie tzw. teorii nostratycznej (w nawiązaniu do dzieła V. M. Illiča-Svitiča¹⁰¹). Jak widać, słownik ten zawiera sporo informacji niekoniecznych w tego typu słownikach (ale nieraz zajmujących), brakuje zaś w nim pewnych wiadomości, które wydają się w takim dziele niezbędne.

9.4.4. Prawdopodobnie w niedługim czasie pojawi się kolejny słownik etymologiczny standardowego języka chorwackiego, bardziej wyczerpujący od słownika A. Gluhaka, analizujący leksykę rodzimą i zapożyczenia (łącznie z najnowszymi, nieuwzględnianymi we wcześniejszych słownikach), bardziej przystępny i nowocześniejszy od słownika P. Skoka. Jako jeden z projektów badawczych Instytutu Języka Chorwackiego i Językoznawstwa (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje) w Zagrzebiu indoeuropeista Ranko Matasović przygotowuje taki jednotomowy słownik etymologiczny. Zapowiada się on interesująco, jak wskazują udostępnio-

¹⁰⁰ A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.

¹⁰¹ Zob. В. М. Иллич-Свитиич, *Опыт сравнения nostrатических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидский, алтайский)*, т. I–II, Москва 1971–1976.

ne w Internecie części: przedmowa (informująca o założeniach słownika i strukturze haseł), literatura i hasła na pierwsze litery alfabetu (A, B, C, Č, Ć)¹⁰². W całości będzie można ocenić wartość słownika po jego publikacji.

9.4.5. W Serbii badania etymologiczne mają dość długą tradycję. Spośród wielu dawnych badaczy, będących autorami różnego rodzaju prac i przyczynków etymologicznych, warto zwłaszcza przypomnieć takich wybitnych językoznawców jak Henrik Barić, Milan Budimir, Ivan Popović. Mimo to nie istniał słownik etymologiczny języka serbskiego stworzony przez Serbów. Dopiero w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku z inicjatywy Pavla Ivicia w Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk w Belgradzie podjęto prace przygotowawcze do opracowania słownika etymologicznego. Początkowo miał to być słownik etymologiczny języka serbsko-chorwackiego, rodzaj kontynuacji używanego również przez Serbów słownika P. Skoka, w 1998 r. zdecydowano, że słownik zostanie ograniczony do języka serbskiego. P. Iviciowi udało się stworzyć zespół młodych adeptów etymologii, którzy przystąpili do pracy nad słownikiem. Najpierw, w 1998 r. opublikowano zeszyt próbny tego słownika¹⁰³. Sam słownik etymologiczny języka serbskiego zaczął się ukazywać już po śmierci (w 1999 r.) swego założyciela pod redakcją znakomitego etymologa Aleksandra Lomy. Pierwszy tom wydano w 2003 r., dotychczas ukazały się 3 tomy (A – B, do hasła *бјеху*)¹⁰⁴. Znosi się więc na to, że będzie to słownik kilkudziesięciotomowy. Starannie jest w nim opracowywana leksyka serbskiego języka literackiego i serbskich dialektów. Podstawę materiałową stanowi będący w trakcie realizacji akademicki słownik serbski (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, Београд 1959 nn.) i jego ogromna kartoteka, ale na bieżąco wykorzystywane są nowe bogate zbiory leksyki, np. dialektalnej. Dobrze jest w słowniku dobrany stosowny materiał słowiański i, w razie potrzeby, indoeuropejski. Bardzo porządnie przedstawia się część ściśle etymologiczna słownika, z przedstawieniem poglądu autorów słownika na genezę wyrazu i wyczerpujący na ogół krytyczny przegląd odmiennych wersji etymologicznych innych badaczy. Wiele trudu wkładają autorzy we właściwe objaśnienie licznych w języku serbskim i w jego dialektach wyrazów zapożyczonych z różnych języków, w tym turcyzmów i bałkanizmów. Miejmy nadzieję, że słownik ten zostanie doprowadzony do końca, gdyż znosi się na to, że otrzymamy jeden z lepszych słowiańskich thesaurusów etymologicznych.

9.5. Język słoweński. Inicjatywa stworzenia słoweńskiego słownika etymologicznego zrodziła się w Słoweńskiej Akademii Nauk i Sztuk (SAZU) w 1939 r.,

¹⁰² Zob. <http://www.ihji.hr/dokumenti>.

¹⁰³ *Огледна свеска*. Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, уредник свеске: акад. Павле Ивић, Београд 1998. Założenia tego słownika były przedstawione i dyskutowane na XII Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Krakowie (1998 r.).

¹⁰⁴ *Етимолошки речник српског језика*, св. 1–3, уредно А. Лома, Београд 2003–2008.

pierwszą koncepcję słownika i dwadzieścia próbnych haseł opracował znakomity slawista, historyk języka słoweńskiego Fran Ramovš. Systematyczną pracę nad słownikiem rozpoczął kilkanaście lat później jego uczeń, wybitny słoweński etymolog i onomasta France Bezlaj (1910–1993), który stworzył nową, bardziej realistyczną koncepcję słownika (np. rezygnując z szerokiego wprowadzania materiału historycznego, co było niewykonalne wobec braku stosownych słowników historycznych), wydał zeszyt próbny słownika¹⁰⁵, a następnie czterotomowy słownik¹⁰⁶. Wszelako Bezlaj nie zdołał doprowadzić dzieła do końca, w ostatnich dwu tomach tylko część haseł jest jego autorstwa, pozostałe opracowali jego współpracownicy Metka Furlan i Marko Snoj (którzy też niektóre artykuły, napisane jeszcze przez Bezlaja, opatrzyli dopełniającymi uwagami). Wydane w osobnym tomie indeksy wyrazowe do całości słownika zestawili Marko Snoj i Simona Klemenčič¹⁰⁷.

W słowniku Bezlaja, mającym charakter etymologicznego thesaurusa, objaśniane jest pochodzenie leksyki rodzimej i starszych zapożyczeń właściwych językowi literackiemu i zróżnicowanym gwarom ludowym, częściowo również leksyki historycznej. Odnajdujemy wiele oryginalnych objaśnień etymologicznych wyrazów słoweńskich i słowiańskich, nieraz noszących znamiona swoistych poglądów autora o wielości „języków prasłowiańskich”. Bezlaj nierzadko opierał swe etymologie na wykrytych przez siebie nawiązaniach leksykalnych z językami bałtyckimi bądź innymi językami indoeuropejskimi. Mimo że część objaśnień etymologicznych Bezlaja trzeba uznać za dyskusyjną, że autor słownika czasem przedkłada etymologię wyrazu opartą na niepewnym zestawieniu z faktami bałtyckimi nad możliwość wytłumaczenia pochodzenia wyrazu na gruncie rodzimym, słownik ten stanowi niewątpliwie duży postęp w badaniach genezy słownictwa słoweńskiego, południowosłowiańskiego i w ogóle słowiańskiego. Artykuły opracowane przez M. Furlan i M. Snoja wyróżniają się bardziej nowoczesną prezentacją objaśnień etymologicznych, starannym wykorzystaniem leksykalnych materiałów słowiańskich i najnowszej literatury etymologicznej, wprowadzeniem do słownika praindoeuropejskich rekonstrukcji z głoskami laryngalnymi.

9.5.2. Jednotomowy słownik etymologiczny standardowego języka słoweńskiego wydał w 1997 r. Marko Snoj¹⁰⁸, po kilku latach opublikował drugie ulepszone wydanie¹⁰⁹, w którym, między innymi, dodał informacje o chronologii objaśnianych wyrazów. Słownik Snoja to wzorowy, nowoczesny, bardzo starannie

¹⁰⁵ F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*, Ljubljana 1963.

¹⁰⁶ F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. 1–4. Ljubljana, 1977–2005.

¹⁰⁷ F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. 5: *Kazala*, izdelale M. Snoj in S. Klemenčič, Ljubljana 2007.

¹⁰⁸ M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.

¹⁰⁹ M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana 2003.

opracowany słownik współczesnego języka, zawierający wiele cennych, oryginalnych etymologii wyrazów rodzimych i obcego pochodzenia, nieraz korygujący objaśnienia etymologiczne Bezlaja. Godne uwagi są również systematyczne objaśnienia semantyki wyrazów i wielokrotne wskazania, jak rekonstrukcja domniemanego pierwotnego znaczenia narzuca przyjęcie odpowiedniej etymologii. Także w tym słowniku w rekonstrukcjach praindoeuropejskich zastosowano głoski laryngalne.

10. Słowniki zapożyczeń

Ważny dział badań etymologicznych stanowią studia nad międzyjęzykowymi kontaktami leksykalnymi. W slawistyce tym zagadnieniom poświęcone są bardzo liczne monografie, zapoczątkowane w XIX w. ważnymi opracowaniami F. Miklosicha, wiele dalszych powstało w XX w. i powstaje w obecnym stuleciu. Oczywiście ogromna ilość słowiańskich wyrazów obcego pochodzenia została objaśniona w przedstawionych wyżej słownikach etymologicznych, włącznie ze słownikami języka prasłowiańskiego, rozpatrującymi zapożyczenia przejęte w epoce prasłowiańskiej wspólnoty językowej. Nas tu interesują jednak osobne słowniki wyrazów zapożyczonych do języków słowiańskich. W r. 1870 został wydany pierwszy, dość już nowoczesny słownik wyrazów obcego pochodzenia w językach słowiańskich (*Cizí slova ve slovanských řečech*) przywoływanego wcześniej czeskiego etymologa Antonína Matzenauera¹¹⁰, zawierający celne objaśnienia etymologiczne zapożyczeń występujących w wielu językach słowiańskich lub ograniczonych do jednego języka, ale i wiele objaśnień nietrafnych bądź dyskusyjnych (część z nich poprawił lub zmienił już sam Matzenauer w omówionym wyżej słowniku *Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu*). Ogólnosłowiański słownik Matzenauera poprzedziło kilka słowników zapożyczeń w języku rosyjskim¹¹¹. W XIX w. wydano także inne słowniki zapożyczeń w jednym języku słowiańskim, np. J. Karłowicza¹¹². W następnym stuleciu powstały słowniki prezentujące różne zapożyczenia w językach słowiańskich: słownik orientalizmów K. Lokotscha¹¹³, słownik bałty-

¹¹⁰ A. Matzenauer, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno 1870.

¹¹¹ Np. Карманный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, издаваемый Н. Кириловым, вып. I, Санкт-Петербург 1845; А. Д. Михельсон, *Объяснение 7000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык*, Москва 1861; *Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с означением их корней*. Составили по лучшим источникам И. Ф. Бурдон и А. Д. Михельсон, Санкт-Петербург 1866.

¹¹² J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków 1894–1905.

¹¹³ K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927.

zmów Ju. V. Laučjute¹¹⁴. W XX i pierwszych latach XXI w. opublikowano także bardzo wiele większych i mniejszych słowników wyrazów obcych wszystkich języków słowiańskich, poświęconych przede wszystkim objaśnianiu semantyki poszczególnych zapożyczeń. Część etymologiczna ogranicza się w nich zwykle do podania bezpośredniego źródła zapożyczenia z języka–dawcy (lub przy innym pojmowaniu zapożyczeń leksykalnych ostateczne źródło wyrazu). A część lepszych słowników zawiera także dalsze informacje etymologiczne o tych wyrazach i ewentualnie uwagi o drodze przenikania wyrazu do języka–biorcy. Takich słowników jest tak wiele (ostatnio część z nich jest udostępniana w wersji elektronicznej), że nie sposób ich tutaj wymieniać i omawiać. Byłoby niewątpliwie pożyteczne ich oddzielne opracowanie i typologiczna klasyfikacja. Wydano również sporo specjalnych słowników poświęconych zapożyczeniom z różnych języków w poszczególnych językach słowiańskich, a także zapożyczeniom międzysłowiańskim, dla przykładu podam tylko kilka wybranych najnowszych takich słowników, wydanych w XXI w. w Polsce i w innych krajach¹¹⁵. Trzeba również odnotować, że poza wzmiankowanymi wyżej słownikami zapożyczeń w dialektach słowiańskich (w macedońskich dialektach A. G. Tachovskiego, chorwackich gwarach V. Vinji, rosyjskich gwarach A. Anikina i A. Matveeva) istnieją dalsze słowniki określonych pożyczek w pewnych dialektach słowiańskich¹¹⁶.

Wiadomo, że dla historii leksyki słowiańskiej i poznania kontaktów Słowian z innymi narodami w przeszłości wielkie znaczenie mają badania zapożyczeń słowiańskich w ościennych językach (studia takie rozpoczął kilkoma rozprawami już F. Miklosich), dlatego uważam, że do słowiańskiej leksykografii etymologicznej zaliczać trzeba także słownikowe opracowania sławizmów w innych języ-

¹¹⁴ Ю. В. Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград 1982.

¹¹⁵ Np. W. P. Turek, *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*, Kraków 2001; M. Basaj, J. Siatkowski, *Bohemizmy w języku polskim. Słownik*, Warszawa 2006; W. Witkowski, *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 2006; M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie. Słownik*, Poznań 2007; *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, red. nauk. M. Łaziński, Warszawa 2008; *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*, red. nauk. E. Mańczak–Wohlfeld, Warszawa 2010; А. Е. Аникин, *Опыт словаря лексических балтизмов в русском языке*, Новосибирск 2005; В. М. Шетеля, *Историко-этимологический словарь полонизмов русских текстов XIX–XX веков*, Москва 2007; S. M. Newerkla, *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutung*, Frankfurt am Main 2004.

¹¹⁶ S. Stachowski, *Türkische Lehnwörter im serbischen Dialekt von Pirot*, Kraków 1992; Th. Menzel, G. Hentschel, *Wörterbuch den deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen*, Oldenburg 2003. Tu zaliczyć można obszerny słownik w pracy F. Hinze'go *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin 1965, zawierający obok zapożyczeń niemieckich w kaszubskich gwarach także pożyczki książkowe.

kach, np. w języku węgierskim I. Kniezsy¹¹⁷, we wschodnim środkowoniemieckim E. Eichlera¹¹⁸, czy zapożyczeń rosyjskich w językach Syberii A. Anikina¹¹⁹.

11. Etymologiczne słowniki onomastyczne

Na koniec warto przypomnieć o znaczeniu dla badań genezy słowiańskiej leksyki studiów poświęconych etymologii nazw własnych. Z przyczyn zrozumiałych pomijam bardzo liczne monografie onomastyczne zwykle zawierające także etymologie nazw własnych, interesują nas tu wyłącznie dzieła o charakterze leksyko-graficznym. Jak już wyżej wspominałem, większość słowiańskich słowników etymologicznych przytacza także nazwy własne (np. toponimy, hydronimy, nazwy osobowe) dla pogłębienia informacji historycznych, geograficznych itd. o etymologizowanych apelatywach, w części słowników etymologicznych są różnorakie *nomina propria* opracowane w odrębnych artykułach słownikowych. Etymologie nazw własnych zawierają również pewne opracowania onomastyczne w formie słowników nazw własnych, których autorzy postawili sobie za zadanie także ustalenie pochodzenia zebranych nazw, co spotykamy zwłaszcza w słownikowych zbiorach toponimii¹²⁰ i hydronimii¹²¹. Nieliczne są osobne specjalne słowniki ety-

¹¹⁷ I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai*, Budapest 1955.

¹¹⁸ E. Eichler, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente in Ostmitteleuropa*, Bautzen 1965.

¹¹⁹ А. Е. Аникин, *Этимологический словарь русских заимствований в языках Сибири*, 2-е изд., Новосибирск 2003.

¹²⁰ Np. K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957; H. Górnowicz, *Toponimia Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk 1980; K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1980 (2. wyd. 1987); *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, od t. VIII red. B. Czopek-Kopciuch, I–VIII, Kraków 1996–2011 [do Pniewo]; A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, I–IV (t. IV razem z J. Svobodą), Praha 1947–1957, t. V: J. Svoboda, V. Šmilauer, *Dodatky k dílu Antonína Profouse*, Praha 1960; L. Hosák, R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I–II, Praha 1970–1980; I. Lutterer, M. Majtán, R. Šrámek, *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*, Praha 1982; В. А. Никонов, *Краткий топонимический словарь*, Москва 1966; E. Eichler, *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neißة. Ein Kompendium*, 1–2, Bautzen 1985–1987; О. Иванова, *Местные имена на областта по сливот на Брегалница*, Скопје 1982; Л. Димитрова-Тодорова, *Местные имена в Поповско*, София 2006 itd.

¹²¹ Np. F. Bezlaj, *Slovenska vodna imena*, I–II, Ljubljana 1956–1961; E. Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Savasystem*, I–II, 2. Aufl., Heidelberg 1966; I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln: Wien 1975; J. Rieger, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław: Warszawa 1969; J. Rieger, E. Wolnicz-Pawłowska, *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*, Wrocław: Warszawa 1975; J. Duma, *Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Prosnego ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci)*, cz. I: *Nazwy rzek*; cz. II: *Nazwy jezior*, Warszawa

mologiczne (względnie etymologiczno-motywacyjne, etymologiczno-historyczne) nazw własnych, np. słowniki nazw geograficznych¹²², nazw osobowych¹²³, nazwisk¹²⁴; ściśle rzecz biorąc tylko takie słowniki można z pełnym przekonaniem zaliczać do leksykografii etymologicznej.

Na koniec trzeba odnotować nowość w językoznawstwie słowiańskim (wg autora także w lingwistyce światowej): w r. 2007 lubelski slawista Stefan Warchoł rozpoczął publikację pierwszego słowiańskiego słownika etymologiczno-motywacyjnego nazw własnych zwierząt domowych i udomowionych¹²⁵. Etymologia w tym słowniku jest ograniczona do podania apelatywu lub nazwy własnej w danym języku, które zdaniem autora stały się zoonimem lub od których taki zoonim derywowano.

12. Etymologiczne słowniki frazeologizmów

Nowością w słowiańskiej leksykografii etymologicznej są słowniki etymologiczne frazeologizmów. W żywo rozwijających się w drugiej połowie XX stulecia slawistycznych badaniach frazeologicznych wysuwano także problemy historii i pochodzenia poszczególnych frazemów, wydzielano różne ich warstwy genetyczne. Bodaj pierwszy zwrócił uwagę na potrzebę opracowania słowników etymologicznych frazeologii, wskazujących na genezę (rodzimą bądź obcą) poszczególnych idiomów znany rosyjski badacz V. M. Mokienko. W 1981 r. wydano pierwszą część słownika etymologicznego białoruskich frazeologizmów

---

2010 itd. Tu należy również dwadzieścia monograficznych opracowań dorzeczy w Polsce autorów polskich (jedno opracowanie we współautorstwie K. Rymuta i M. Majtana), zamieszczonych w serii *Hydronimia Europaea*, hrsg. W. P. Schmid, 1–20, Stuttgart 1985–2005.

¹²² *Nazwy geograficzne Śląska. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. I, red. S. Rospond; t. II–IV, red. H. Borek; t. V–XIV, red. S. Sochacka, Warszawa : Wrocław 1970–1988, (od t. V) Opole 1992–2009; S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984; M. Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003; *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, red. О. С. Стрижак, Київ 1985; M. Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana 2009.

¹²³ *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślukowa, M. Malec, K. Rymut, 1–7, Kraków 1995–2002.

¹²⁴ K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-historyczny*, I–II, Kraków 1999–2001; П. Чучка, *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*, Київ 2005.

¹²⁵ S. Warchoł, *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej. Słowiańskie nazwy własne zwierząt domowych i udomowionych zwierząt dzikich w środowiskach wiejskich*, t. I: *Bawoły. Byki. Konie. Woły*, Lublin 2007 [kolejne tomy wg zapowiedzi autora mają zawierać: t. II: *Krowy*, t. III: *Koty. Psy*, t. IV: *Ssaki domowe. Ptactwo domowe. Zwierzęta hodowane w klatkach. Udomowione zwierzęta dzikie*, t. V: *Frekwencyjny wykaz zoonimów w tomach I–IV*].

autorstwa I. Ja. Lepešava, później słownik był kontynuowany¹²⁶. Pierwszą próbę etymologicznego słownika rosyjskich frazeologizmów opracował wymieniany już etymolog N. M. Šanski z dwoma współautorami¹²⁷, po kilkunastu latach podobny słownik opublikował inny zespół z V. M. Mokienką¹²⁸, ostatnio ukazał się słownik V. V. Chrappy¹²⁹. L. I. Stepanova, współautorka jednego z wymienionych rosyjskich słowników, opracowała wcześniej pierwszy historyczny i etymologiczny słownik frazeologizmów czeskich¹³⁰. Prawdopodobnie w przyszłości można się spodziewać powstania dalszych etymologicznych słowników frazeologicznych różnych języków słowiańskich.

13. Podsumowanie

Jak wynika z przedstawionego przeglądu słowiańskich słowników etymologicznych, dorobek językoznawstwa słowiańskiego w zakresie leksykografii etymologicznej jest dość bogaty. Niemal wszystkie języki słowiańskie mają swoje słowniki etymologiczne (niektóre po kilka albo i więcej, jak język rosyjski), osobnych takich słowników nie mają dotychczas tylko dwa języki słowiańskie, słowacki i macedoński¹³¹, z tym, że słownik etymologiczny języka słowackiego jest opracowywany. Nie istnieją także osobne słowniki etymologiczne słowiańskich literackich języków regionalnych czy mikrojęzyków, np. chorwackoburgenlandzkiego, rusińskiego, kaszubskiego¹³². Część języków słowiańskich posia-

¹²⁶ I. Я. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, ч. 1–2, Мінск 1981–1993; розszerzony przedruk całości: Мінск 2004.

¹²⁷ Н. М. Шанский, В. И. Зимин, А. В. Филиппов, *Опыт этимологического словаря русской фразеологии*, Москва 1987.

¹²⁸ А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, Москва 2005.

¹²⁹ В. В. Храппа, *От адамова яблока до яблока раздора: происхождение слов и выражений*, Москва 2010.

¹³⁰ L. Stěpanova, *Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů*, Praha 1998.

¹³¹ Nie mają również swoich słowników etymologicznych języki bośniacki i czarnogórski, którego niedawno wyodrębniły się z dawnego języka serbsko-chorwackiego. W tym przypadku wątpliwa jest potrzeba odrębnych słowników etymologicznych, gdyż ich rolę z powodzeniem mogą spełnić słowniki etymologiczne języka chorwackiego i serbskiego.

¹³² Pozorny wyjątek stanowi *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, jest to jednak słownik ludowych gwar kaszubskich, nie zaś obfitującego w sztucznie upowszechniane neologizmy kaszubskiego języka regionalnego (czyli języka literackiego), zob. W. Boryś, *op. cit.*, s. 24–25. Por. w związku z tym zajmujące uwagi H. Popowskiej–Taborskiej w artykule *Blaski i cienie pracy etymologa (ze slawistycznej perspektywy)*, „Poradnik Językowy” 2010, zesz. 7, s. 7: „Gdyby ... kiedykolwiek w przyszłości miał powstać etymologiczny słownik kaszubskiego języka literackiego, zamierzenie

da zarówno słowniki ściśle naukowe, jak i różnego rodzaju słowniki przeznaczone dla szerszych kręgów użytkowników, popularyzujące wiedzę o pochodzeniu słownictwa języka ojczystego. Różny bywa zakres objaśnianej w słownikach leksyki, od słowników uwzględniających zasadniczo tylko słownictwo języka literackiego (ewentualnie z dodatkiem wybranych archaizmów i dialektyzmów), po słowniki, zwłaszcza nowsze, będące owocem pracy zespołowej, z założenia opracowujące całą wymagającą interpretacji etymologicznej leksykę apelatywną (a niektóre częściowo również nazwy własne) danego języka. Niejednolicie bywają uwzględniane w słownikach etymologicznych wyrazy zapożyczone, w jednych znajdujemy tylko starsze zapożyczenia, w innych również najnowsze pożyczki leksykalne. Nowością są jeszcze nieliczne słowniki etymologiczne pewnych dialektów słowiańskich. Stosunkowo najstąbiej jest zbadana pod względem etymologicznym leksyka historyczna poszczególnych języków słowiańskich, choć i na tym polu słowiańska leksykografia ma ważkie osiągnięcia. Słowiańską apelatywną leksykografię etymologiczną dopełniają różnego typu słowniki zapożyczeń i niezbyt liczne specjalne słowniki etymologiczne nazw własnych oraz idiomów.

Osobliwie przedstawia się stan ogólnosłowiańskiej leksykografii etymologicznej, w której mamy tylko jeden pełny słownik, przestarzałe dzieło F. Miklosicha i nieukończony słownik E. Bernekera, inne późniejsze próby stworzenia takiego słownika nie zostały zrealizowane z różnych powodów. Zamiast tego z czasem rozpoczęto opracowywanie i publikację słowników rekonstruujących i etymologizujących prasłowiańską warstwę leksyki.

W toku rozwoju słowiańskiej leksykografii etymologicznej zmianom ulegała organizacja artykułów słownikowych. W słownikach wcześniejszych przeważała tendencja opracowywania całych rodzin wyrazowych w jednym artykule (czyli metoda gniazdowa), z czasem upowszechniało się oddzielne etymologizowanie poszczególnych wyrazów z ewentualnym przytoczeniem w artykule tylko przejrzystych derywatów od wyrazu hasłowego.

Ewoluuowały oczywiście metody analizy etymologicznej. Pierwsze słowniki miały raczej charakter słowników porównawczych, z czasem pogłębieniu podlegała analiza ściśle etymologiczna, autorzy stopniowo odchodzili od etymologii pierwiastkowych, coraz więcej uwagi poświęcając także strukturze etymologizo-

---

takie musiałyby całkowicie różnić się od pracy dokonanej przez autorów *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* (opartej na autentycznych materiałach dialektalnych) i w znacznej mierze polegałyby na rozpatrywaniu różnego typu neologizmów sztucznie dotwarzanych w trakcie formowania powstającego obecnie kaszubskiego języka literackiego. Koncepcja takiego słownika wydaje się nawet interesująca, gdyż w grę wchodziłyby tu dociekania nad mechanizmami językowymi, które kazały jego twórcom powoływać do życia i popularyzować formy i znaczenia w żywych dialektach kaszubskich niespotykane”.

wanych wyrazów oraz odtwarzaniu ich pierwotnego znaczenia i dalszej ewolucji semantycznej. Istniejące słowiańskie słowniki etymologiczne różnią się między sobą również perspektywą czasową objaśnień etymologicznych leksyki rodzimej. W zależności od założeń metodologicznych autorzy jednych słowników zadawają się doprowadzeniem etymologii do epoki słowiańskiej wspólnoty językowej i podaniem jako podstawy objaśnianego wyrazu rekonstrukcji postaci prasłowiańskiej. Inni cofają się do epoki wspólnoty praindoeuropejskiej, nie tylko przytaczając odpowiedniki i pokrewne wyrazy indoeuropejskie, ale i rekonstruując praindoeuropejskie postaci lub bazy względnie pierwiastki (czasem przedstawiając propozycje etymologii na gruncie praindoeuropejskim). Podejmowano też próby przenoszenia genezy poszczególnych wyrazów w jeszcze bardziej zamierzczłą przeszłość przez przytaczanie odpowiedników z tzw. języków nostratycznych. Różnie bywają opracowywane wyrazy zapożyczone, w jednych słownikach podaje się tylko bezpośrednie źródło zapożyczenia, w innych także drogę wyrazu do języka-dawcy z jakiegoś innego języka, a czasem również etymologię wyrazu w języku, w którym on powstał.

W słownikach ściśle naukowych zasadniczo cytowana jest odpowiednia literatura etymologiczna, nieraz tylko w wyborze, informująca o stanie badań danego wyrazu i odmiennych etymologiach, słowniki zaś bardziej popularne najczęściej nie przytaczają takich informacji lub podają je bardzo skrótowo.

Część słowiańskich słowników etymologicznych jest jeszcze w trakcie tworzenia i publikacji. Na koniec warto wspomnieć, że istnieją projekty przygotowania dalszych. W projekcie badawczym *Onomastička i etimološka istraživanja hrvatskoga jezika* Instytutu Języka Chorwackiego i Językoznawstwa w Zagrzebiu przewidziane jest opracowanie wielkiego słownika etymologicznego języka chorwackiego. Autorki referatu (znanego mi tylko ze zwięzłego streszczenia) o tym przyszłym słowniku i wykorzystaniu przy jego opracowaniu techniki komputerowej piszą: „Taj bi se rječnik oslanjao na opširnu Skokovu građu, a bio bi oboгаćen novijim etimološkim, onomastičkim i dijalektološkim znanjima”¹³³. Ponadto zapowiedziano zamiary opracowania dialektalnych słowników etymologicznych niektórych języków słowiańskich. Ze wstępu do jednego ze słowników A. Anikina dowiadujemy się o przygotowywanych słownikach etymologicznych gwar północnorosyjskich A. S. Gerda i rosyjskiej leksyki ekspresywnej B. Ja. Šarifulina¹³⁴. Z pewnego referatu na moskiewskiej konferencji poświęconej S. B. Bern-

¹³³ M. Bergovec, D. Ivšić, *Prijedlog računalne strukture etimološke natuknice*, [w:] *V. međunarodni leksikološko-leksikografski skup: Povijesna leksikologija i leksikografija. Računalna leksikologija i leksikografija*, Zagreb, 3.–4. prosinca 2009, Zagreb 2009, s. 10.

¹³⁴ Zob. A. E. Аникин, *Этимологический словарь русских диалектов Сибири...*, 2-е изд., Москва : Новосибирск 2000, s. 4. Już po napisaniu artykułu miałem możliwość zapoznać się z pierwszymi trzema zeszytami (doprowadzonymi do hasła *загнать*; tom czwarty doprowadzo-

štejnowi, która odbyła się w marcu 2011 r., wynika, że istnieje plan opracowania słownika etymologicznego ukraińskich gwar Bukowiny¹³⁵. Jest prawdopodobne, że przygotowywane lub planowane są jeszcze dalsze słowiańskie słowniki etymologiczne, o których wieści do nas nie dotarły.

Summary

Slavic etymological dictionaries

The article outlines the history of Slavic etymological lexicography and presents a concise characterization of Slavic of etymological dictionaries. The first Slavic etymological dictionaries by Matzenauer, Miklosich, and the Russian dictionary by Gorjaewa were compiled in the late nineteenth century. However, a number of comparative dictionaries and dictionaries of word formation had been published even before those dictionaries. Although few dictionaries were published in the first half of the twentieth century, the second half of that century was a period of true prosperity of Slavic etymological lexicography. Most etymological dictionaries were published during that time, including a number of multi-volume dictionaries whose publication continues to the present day. More new dictionaries are being published or edited in this century.

The paper presents scientific etymological dictionaries and historical and etymological dictionaries, as well as selected dictionaries addressed to non-specialist audience, including dictionaries of Pan-Slavic and Balto-Slavic lexicology and etymological dictionaries of individual Slavic languages (excluding the Polish dictionaries discussed in the previous volume of *Rocznik Slawistyczny*), which are either completed or in progress. The paper also addresses a novel issue in Slavic etymology, namely the publication of etymological dictionaries of some Slavic dialects. Moreover, the paper discusses specialized types of etymological dictionaries that contain information relevant to etymological studies, such as dictionaries of borrowings, proper names, and idioms.

---

ny do hasła *картоинный*) opracowanego przez zespół badaczy z uniwersytetu w Barnaulu historyczno-etymologicznego słownika rosyjskich gwar Altaju: *Историко-этимологический словарь русских говоров Алтая*, pod red. Л. И. Шелеповой, вып. 1-4, Барнаул: Издательство АлтГУ 2007-2010.

¹³⁵ А.И. Илиади, *Лексика украинских говоров Буковины в этимологическом освещении (К перспективе создания этимологического словаря буковинских говоров)*, [w:] *Современная славистика и научное наследие С.Б. Бернштейна. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения выдающегося отечественного слависта д.ф.н., проф. С. Б. Бернштейна. 15–17 марта 2011 г., Москва*, ред. А. Ф. Журавлев, Н. Е. Ананьева, Москва 2011, s. 214–216.